

Масару Ібука

Після трьох вже пізно

Протягом
перших
трьох років
життя у дитини
найвищий потенціал
до навчання
і розвитку.
Тому не чекайте!

Масару Ібука

**Після
трьох
вже пізно**

Видавничий дім Сварог
Київ – 2020

Вступ до англомовного видання

Якщо за добротою і доброзичливістю, з якою написана ця книга, ви відчуєте і важливість того, про що вона розповідає, то, можливо, разом з іншими подібними книжками вона спричинить в вашому уявленні одну з найбільш великих і добрих революцій в світі. І я щиро бажаю, щоб ця мета була досягнута.

Уявіть собі революцію, яка принесе найпрекрасніші зміни, але обійдеться без кровопролиття і мук, без ненависті і голоду, без смерті і руйнувань.

У цій найдобріших з революцій є тільки два вороги. Перший – заскнілі традиції, другий – існуючий стан речей. Не обов'язково, щоб вкорінені традиції руйнувались, а стародавні забобони зникали з лиця землі. Не треба нищити те, що все ще може приносити хоч якусь користь. Але те, що сьогодні здається жахливим, нехай поступово зникне за непотрібністю.

Теорія Масару Ібука уможлиблює знищення таких реалій, як невігластво, неграмотність, невпевненість в собі, і, хто знає, можливо, принесе, в свою чергу, зменшення бідності, ненависті і злочинів.

Книга Масару Ібука не дає цих обіцянок, але про-

никливий читач весь час буде мати перед очима таку перспективу. Принаймні такі думки виникали в мене, поки я читав цю книгу.

Ця надзвичайно добра книжка не робить приголомшливих заяв. Автор просто передбачає, що маленькі діти мають здатність навчитися чому завгодно. Він вважає, що те, що вони засвоюють без будь-яких зусиль в 2, 3 або 4 роки, в подальшому дається їм насилу або взагалі не дається. На його думку, те, що дорослі освоюють насилу, діти вивчають, граючи. Те, що дорослі засвоюють зі швидкістю равлика, дітям дається майже миттєво. Він каже, що дорослі іноді лінуються вчитися, тоді як діти готові вчитися завжди. І стверджує він це ненав'язливо і тактовно. Його книга проста, прямолінійна і дуже зрозуміла.

На думку автора, одним з найскладніших занять для людини є вивчення іноземних мов, навчання читанню і грі на скрипці або фортепіано. Такі навичками дорослі опановують насилу, а для дітей – це майже неусвідомлене зусилля. І моє життя – яскраве підтвердження того. Хоча я намагався вивчити цілу дюжину іноземних мов, оскільки працював учителем на всіх континентах, навчаючи дітей, як з найбільш привілейованих верств суспільства, так і з низів, по-справжньому я знаю тільки рідну

мову. Я люблю музику, але не вмію грати на жодному музичному інструменті, навіть не можу як слід запам'ятати мелодію.

Щоб наші діти, підростаючи, вільно говорили на декількох мовах, вміли плавати, їздити верхи, писати олією, грати на скрипці – і все це на високому професійному рівні, – потрібно, щоб їх любили (що ми і робимо), поважали (що ми робимо рідко) і надавали в їхнє розпорядження все те, чого ми б хотіли їх навчити.

Неважко уявити собі, наскільки світ буде багатшим, здоровішим, безпечнішим, якщо всі діти будуть знати мови, мистецтво, основи наук перш, ніж досягнуть підліткового віку, щоб потім використовувати наступні роки для вивчення філософії, етики, лінгвістики, релігії, а також мистецтва, науки і так далі на більш високому рівні.

Неважко уявити собі, яким був би світ, якби величезне бажання дітей вчитися не притуплялося іграшками та розвагами, а заохочувалося і розвивалося. Неважко уявити собі, наскільки кращим був би світ, якби спрага до пізнання трирічної дитини задовольнялася не тільки Міккі Маусом і цирком, а й творами Мікеланджело, Мане, Рембрандта, Ренуара, Леонардо да Вінчі. Адже маленька дитина має безмежне бажання дізнатися про

все, чого вона не знає, і у неї немає ні найменшого поняття про те, що погано і що добре.

Які ж у нас підстави довіряти порадам Масару Ібука? Що говорить на його користь?

1. Він не фахівець в теорії освіти, отже, не знає, що можна, а що не можна: необхідна умова для здійснення значного прориву в усталеній області.

2. Він, безумовно, геній. Почавши свою діяльність в 1947 році, коли його країна була спустошена, він з трьома молодими компаньйонами і 700 доларами в кишені заснував фірму, яку назвав «Соні». Він був одним з тих першопрохідців, які підняли Японію з руїн і відчаю на рівень світового лідера.

3. Він не тільки говорить, він робить. В якості виконуючого обов'язки директора Асоціації раннього розвитку та директора організації «Навчання талантів» в Мацумото він в даний час дає можливість тисячам японських дітей вчитися за тією програмою, яку описав у цій книзі.

Масару Ібука пропонує змінити не зміст, а спосіб навчання дитини.

Чи можливо це все здійснити або ж це рожеві мрії? І те і інше. І я тому свідок.

Я бачив, як в Австралії плавають новонароджені діти подружжя Тіммерман. Я чув, як чотирирічні японські малюки говорили англійською з доктор-

ом Хонда. Я бачив, як зовсім маленькі дітлахи виконували складні гімнастичні вправи під керівництвом Дженкінса в США. Я бачив, як трирічні діти грали на скрипці і на роялі з доктором Сузукі в Мацумото. Я бачив трирічного малюка, який читав на трьох мовах під керівництвом доктора Верса в Бразилії. Я бачив, як дворічні діти з Сіукса каталися на дорослих конях в штаті Дакота. Я отримав тисячі листів від мам з усього світу з проханням пояснити їм ті чудеса, які відбуваються з їхніми дітьми, коли їх вчать читати за моєю книгою.

Я думаю, що запропонована книга – одна з найважливіших книг, коли-небудь написаних. І я думаю, що її повинні прочитати всі батьки, які живуть на Землі.

*Глен Доман, директор Інституту розвитку
потенційних можливостей людини, Філадельфія, США*

Передмова

З давніх часів вважається, що видатний талант – це перш за все спадковість, каприз природи. Коли нам кажуть, що Моцарт дав свій перший концерт у віці трьох років або що Джон Стюарт Мілл читав класичну літературу латиною в цьому ж віці, більшість реагує просто: «Звичайно, вони ж генії».

Однак детальний аналіз ранніх років життя і Моцарта, і Мілла говорить про те, що їх строго виховували батьки, які хотіли зробити своїх дітей видатними. Я припускаю, що ні Моцарт, ні Мілл не народилися геніями, їхній талант розвинувся максимально завдяки тому, що їм з раннього дитинства створили сприятливі умови і дали прекрасну освіту.

І навпаки, якщо новонароджений виховується в середовищі від самого початку чужої йому природі, у нього немає шансів розвиватися повністю в подальшому. Найяскравіший приклад – історія «вовчих дівчаток», Амали і Камали, знайдених в 1920-і роки в печері на північному заході від Калькутти (Індія) місіонером і його дружиною. Вони доклали всіх зусиль, щоб повернути дітям, вихованим вовками, людську подобу, але всі зусилля виявилися марними. Прийнято вважати само собою

зрозумілим, що дитина, народжена людиною, – людина, а дитинча вовка – вовк. Однак у цих дівчаток і в людських умовах продовжували проявлятися вовчі поведки. Виходить, що освіта і навколишнє середовище, в яке потрапляє дитина відразу після народження, швидше за все і визначає, ким вона стане – людиною чи вовком!

Розмірковуючи над цими прикладами, я все більше і більше думаю про те, який величезний вплив на новонароджених чинять освіта і навколишнє середовище. Ця проблема набула найбільшого значення не тільки для окремих дітей, а й для здоров'я і щастя всього людства. Тому в 1969 році я зайнявся створенням організації «Японська асоціація раннього розвитку». Наші і зарубіжні вчені зібралися, щоб в експериментальних класах вивчити, проаналізувати і розширити застосування методу доктора Шінічі Сузукі навчання малюків гри на скрипці, який привертав тоді увагу всього світу.

У міру того, як ми просувалися в своїй роботі, нам стало зовсім ясно, наскільки порочний традиційний підхід до дітей. Ми звично вважаємо, що знаємо про дітей все, тоді як дуже мало знаємо про їхні реальні можливості. Ми приділяємо багато уваги питанню про те, чому вчити дітей старше трьох років. Але згідно з сучасними дослідження-

ми до цього віку розвиток клітин головною мозку вже завершено на 70–80%. Чи не означає це, що ми повинні направити свої зусилля на ранній розвиток дитячого мозку до трирічного віку?

Ранній розвиток не пропонує насильницьке пічкання немовлят фактами і цифрами. Головне – введення нового досвіду «вчасно». Але тільки той, хто доглядає за дитиною день у день, зазвичай це мама, може розпізнати це «вчасно». Я написав цю книгу, щоб допомогти цим мамам.

Масару Ібука

ЧАСТИНА 1

ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ДИТИНИ

1. ВАЖКИЙ ПЕРІОД

Дитячий садок – це вже запізно

Напевно, кожен з вас пам'ятає зі шкільних років, що в класі був особливо обдарований учень, який без видимих зусиль ставав лідером класу, в той час як інший тягнувся в хвості, як би не старався.

У моєму віці вчителі заохочували нас приблизно так: «Розумний ти чи ні, це не спадковість. Все залежить від своїх власних зусиль». І все ж особистий досвід ясно показував, що відмінник – завжди відмінник, а двієчник – завжди двієчник. Здавалось, що інтелект зумовлений з самого початку. Що було робити з цією невідповідністю?

Я прийшов до висновку, що здібності і характер людини не зумовлені від народження, а здебільшого формуються в певний період її життя. Давно точаться суперечки: людину формує спадковість чи ті освіта і виховання, які вона отримує. Але до сьогоденішнього дня жодна більш-менш переконлива теорія не поклала край цим суперечкам.

Нарешті, дослідження фізіології мозку, з одного боку, і дитячої психології, з іншого, показали, що ключ до розвитку розумових здібностей дитини – це її особистий досвід пізнання в перші три роки життя, тобто в період розвитку мозкових клітин.

Жодна дитина не народжується генієм, і жодена – дурнем. Все залежить від стимуляції і ступеня розвитку головного мозку у вирішальні роки життя дитини. Це роки з народження до трирічного віку. У дитячому садку виховувати вже пізно.

Кожна дитина може вчитися добре – все залежить від методу навчання

Читач може здивуватися, чому я, інженер за професією і в даний час президент компанії, зайнявся питаннями раннього розвитку людини. Причини частково «громадські»: мені зовсім не байдужі сьогоднішні бунти молоді та я задаюся питанням, наскільки сучасна освіта винна в незадоволеності життям цих молодих людей. Є й особиста причина – моя власна дитина відставала у розумовому розвитку.

Поки вона була зовсім маленькою, мені і в голову не приходило, що дитина, народжена з такими відхиленнями, може розвинутися в нормальну освічену людину, навіть якщо її правильно навчати з самого народження. Очі мені відкрив доктор Шінічі Сузукі, який стверджує, що «немає відсталих дітей – все залежить від методу навчання». Коли я вперше побачив, які приголомшливі результати дав метод «Виховання таланту» доктора Сузукі, метод навчання малюків гри на скрип-

ці, то дуже пошкодував, що як батько не зміг свого часу нічого зробити для своєї дитини.

Коли я вперше зайнявся проблемою студентських заворушень, то глибоко задумався про значення освіти і намагався зрозуміти, чому наша система породжує стільки агресивності і незадоволеності. Спочатку мені здавалося, що коріння цієї агресивності в системі університетської освіти. Однак, заглиблюючись в проблему, я зрозумів, що вона характерна вже і для середньої школи. Потім я вивчив систему середньої та молодшої школи і з рештою прийшов до висновку, що і в дитячому садку впливати на дитину вже пізно. І несподівано ця думка збіглася з тим, чим займався доктор Сузукі і його колеги.

Доктор Сузукі практикує свій унікальний метод вже 30 років. До цього він викладав в молодших і старших класах, використовуючи традиційні методи навчання. Він виявив, що різниця між здібними та нездібними дітьми дуже велика в старших класах, і тому вирішив спробувати займатися з дітьми більш молодшого віку, а потім і зовсім з малюками, поступово продовжуючи знижувати вік дітей, яких навчав. Доктор Сузукі навчає гри на скрипці, тому що сам скрипаль. Коли я зрозумів, що цей метод можна успішно застосовувати в

будь-якій області освіти, я вирішив серйозно вивчити проблему «раннього розвитку».

Ранній розвиток не ставить на меті виховання геніїв

Мене часто запитують, чи допомагає ранній розвиток виховувати геніїв. Я відповідаю: «Ні». Єдина мета раннього розвитку – дати дитині таку освіту, щоб вона мала глибокий розум і здорове тіло, зробити її тямущою і доброю.

Всі люди, якщо вони не мають фізичних вад, народжуються приблизно однаковими. Відповідальність за поділ дітей на розумних і дурних, забитих і агресивних лягає на виховання. Будь-яка дитина, якщо їй дати те, що потрібно і коли потрібно, повинна вирости тямущою і з твердим характером.

З моєї точки зору, основна мета раннього розвитку – це запобігти появі нещасних дітей. Дитині дають слухати хорошу музику і вчать грати на скрипці не для того, щоб виростити з неї видатного музиканта. Її вчать іноземної мови не для того, щоб виховати геніального лінгвіста, і навіть не для того, щоб підготувати її в «хороший» дитячий садок і початкову школу. Головне – розвинути в дитині її безмежні потенційні можливості, щоб більше стало радості в її житті і в світі.

Сама недорозвиненість людського дитинчати говорить про його величезні потенційні можливості

Я вважаю, що ранній розвиток пов'язаний з величезним потенціалом новонародженого.

Звичайно, новонароджений абсолютно безпорадний, але саме тому, що він такий безпорадний, такі великі його потенційні можливості. Дитя людське народжується набагато менш розвиненим, ніж дитинчата тварин: воно вміє тільки кричати і смоктати молоко. А дитинчата тварин, наприклад, собаки, мавпи або коні, вміють повзати, чіплятися або навіть відразу вставати і йти. Зоологи стверджують, що новонароджена дитина відстає від новонародженого дитинчати тварини на 10–11 місяців, і одна з причин цього – людська поза при ходьбі. Варто було людині прийняти вертикальне положення, і плід вже не зміг перебувати в утробі до повного свого розвитку, тому і народжується дитина ще зовсім безпорадною. Їй доводиться вчитися користуватися своїм тілом вже після народження. Точно так само вона вчиться користуватися мозком. Якщо мозок будь-якого дитинчати тварини практично сформувався до моменту народження, то мозок новонародженої дитини – як чистий аркуш паперу.

Від того, що буде записано на цьому аркуші, залежить наскільки обдарованою стане дитина.

Структури мозку формуються до трьох років

Людський мозок, кажуть, налічує приблизно 1,4 мільярда клітин, але у новонародженого більшість з них ще не задіяно.

Порівняння клітин головного мозку новонародженого і дорослої людини показує, що в процесі розвитку мозку між його клітинами формуються особливі містки-відростки. Клітини головного мозку ніби простягають один одному руки, щоб, міцно тримаючись одна за одну, відгукуватися на інформацію ззовні, яку вони отримують через органи чуття. Цей процес дуже нагадує роботу транзисторів в електронному комп'ютері. Кожен окремий транзистор не може працювати сам по собі, тільки з'єднані в єдину систему, вони функціонують як комп'ютер.

Період, коли зв'язки між клітинами формуються найбільш активно, – це період від народження дитини до трьох років. У цей час зароджується приблизно 70–80% таких з'єднань. І в міру того, як вони розвиваються, зростають можливості мозку.

Уже в перші шість місяців після народження мозок досягає 50% свого дорослого потенціалу, а до трьох років – 80%. Звичайно, це не означає, що мозок дитини після трьох років перестає розвиватися. До трьох років в основному дозріває задня частина мозку, а вже до чотирьох років в цей складний процес включається та його частина, яка називається «лобові частки».

Фундаментальна здатність мозку приймати сигнал ззовні, створювати його образ і запам'ятовувати його і є та основа, той самий комп'ютер, на якому тримається весь подальший інтелектуальний розвиток дитини. Такі зрілі здібності, як мислення, потреби, творчість, почуття, розвиваються після трьох років, але вони використовують базу, сформовану до цього віку.

Таким чином, якщо в перші три роки не утворилася міцна база, марно вчити, як її використовувати. Це все одно, що намагатися досягти хороших результатів, працюючи на поганому комп'ютері.

Боязкість малюка в присутності незнайомих людей – доказ розвитку здатності розпізнавати образи

Мені хотілося б пояснити особливе використання слова «образ» в моїй книзі.

Слово «образ» найчастіше використовується в значенні «схема», «пристрій зразка», «модель». Я ж пропоную використовувати це слово в більш широкому, але спеціальному значенні, щоб позначити процес мислення, за допомогою якого дитячий мозок розпізнає і сприймає інформацію. Там, де доросла людина схоплює інформацію, головним чином використовуючи здатність логічно мислити, дитина користується інтуїцією, своєю унікальною здатністю створювати моментальний образ: спосіб мислення дорослого не доступний дитині і прийде до неї пізніше.

Найяскравіше свідчення цієї ранньої пізнавальної діяльності – здатність немовляти розрізняти обличчя людей. Мені особливо запам'ятався один малюк, якого я побачив у дитячій лікарні. Говорили, що він здатний був розрізняти 50 облич у віці, коли йому було всього трохи більше року. Більш того, він не тільки впізнавав їх, а й давав кожному своє прізвисько.

«50 облич» – цифра, можливо, не дуже вражаюча, але навіть дорослому важко запам'ятати 50 різних людей протягом одного року. Спробуйте записати точніше риси обличчя всіх ваших знайомих і подивіться, чи можете ви відрізнити одну особу від іншої аналітичним шляхом.

Розпізнавальні здібності дитини стають очевидними приблизно до півроку, коли з'являється сором'язливість. Її маленька головка вже може відрізнити знайомі обличчя, наприклад мами чи тата, від незнайомих, і вона ясно дає це зрозуміти. Сучасне виховання робить помилку, міняючи місцями період «суворості» і період «все можна»

Навіть сьогодні багато психологів і педагогів, особливо ті, які вважаються «прогресивними», вважають неправильним свідоме навчання маленької дитини. Вони вважають, що надлишок інформації негативно позначається на нервовій системі дитини, і більш природно надати їй самій собі і дозволити робити все, що вона хоче. Деякі навіть переконані, що в цьому віці дитина – егоїст і робить все тільки для свого задоволення. Тому батьки в усьому світі під впливом таких ідей свідомо дотримуються принципу «залишити в спокої».

І ті ж самі батьки, коли їхні діти йдуть до дитячого садка або школи, моментально відмовляються від цього принципу і раптом стають строгими, намагаючись виховати і чомусь навчити своїх дітей. Ні з того, ні з сього «ласкаві» мами перетворюються в «грізних».

Тим часом з викладеного вище ясно, що все повинно бути навпаки. Саме в перші роки життя

дитини необхідно бути з нею і строгим і ласкавим, а коли вона починає розвиватися сама, потрібно поступово навчитися поважати її волю, її «Я». Висловлюючись точніше, батьківський вплив має припинитися до дитячого садка. Невтручання в ранньому віці, а потім тиск на дитину в більш пізньому може тільки погубити в ній талант і викликати опір.

2. ЩО МОЖЕ МАЛЕНЬКА ДИТИНА

Дорослі поняття «важко» і «легко» не годяться для дітей

Ми, дорослі, беремо на себе сміливість стверджувати, наприклад, що ця книга дуже важка для дитини або що дитина не може оцінити по достоїнству класичну музику. Але на якій підставі ми робимо такі висновки?

Для дитини, у якої немає чітких, усталених уявлень про те, що «важко» або «легко» – англійська або японська мови, музика Баха або дитячі пісеньки, співзвучна, одноманітна музика чи гармонія звуків, – все повинно починатися одночасно, для неї однаково нове все.

Висновок, зроблений на підставі почуттів, не залежить від знань, навпаки, знання може стати перешкодою для почуттів. Напевно, багато хто, дивлячись на знамениту картину, говорили про себе: «Вона прекрасна!», хоча насправді вона вас зовсім не зачіпала, її цінність для вас – тільки в імені художника і в її ціні. А дитина, навпаки, завжди чесна. Який-небудь предмет або заняття повністю поглинають її увагу, якщо це їй цікаво.

***Для дитини простіше
запам'ятати «голуб», ніж «дев'ять»***

Мені пригадується один випадок, коли у мене в гостях був мій 2-річний онук, якого я давно не бачив. Він подивився у вікно, показав мені неонові вивіски і гордо сказав: «Ось це "Хітачі", а це "Тошиба"». Намагаючись приховати своє захоплення, я вирішив, що мій онук у 2 роки вже може прочитати китайські ієрогліфи «Хітачі» і «Тошиба». Я запитав його маму, коли він вивчив китайський алфавіт, і тут з'ясувалося, що він не читав «Хітачі» і «Тошиба» по-китайськи, а просто запам'ятав торгові марки як образи і так їх розрізняв. Наді мною всі сміялися, як над «дурним, люблячим дідом», але я впевнений, що таке буває у багатьох.

Нещодавно я отримаємо лист від 28-річної мами з Фуджісава, яка прочитала в тижневику серію моїх статей про ранній розвиток. З її листа я довідався, що її старший 2,5-річний син почав запам'ятовувати марки автомобілів, коли йому було близько 2-х років. Уже через кілька місяців він міг легко назвати близько 40 автомобілів і японських та іноземних марок, іноді він міг навіть назвати марку машини, яка стояла під чохлам. А трохи раніше, напевно під впливом телепрограми «ЕКСПО-70», він почав запам'ятовувати прапори різних країн і тепер міг розпізнати і правильно назвати прапори 30 країн, включаючи такі, як прапор Монголії, Панами, Лівану – прапори, які і дорослий згадає насилу. Цей приклад говорить про те, що у дітей є одна якість, якої давно немає у дорослих. Дитина наділена чудовою здатністю за образами розпізнавати предмети, що не має нічого спільного з аналізуванням, цього дитина навчиться значно пізніше. Прекрасний приклад, що підтверджує цю гіпотезу, – здатність немовляти розрізняти обличчя своєї мами. Багато малюків починають плакати, якщо їх беруть на руки незнайомі люди, і заспокоюються і посміхаються на руках у мами.

В якості експерименту містер Ісао Ішіі давав уроки китайської писемності в нашій «Асоціації

раннього розвитку». Трирічні діти легко запам'ятовували такі складні китайські ієрогліфи, як «голуб» або «жираф». Справа в тому, що для дитини, яка без особливих зусиль запам'ятовує навіть найменші зміни у виразі обличчя, важкі китайські ієрогліфи – не проблема. На відміну від абстрактних слів, таких, як «дев'ять», вона може легко запам'ятати слова, що позначають конкретні предмети, такі, як «жираф», «енот», «лисиця», яким б важкі вони не були. Тому немає нічого дивного в тому, що дитина може обіграти дорослого в карти. Якщо дорослому свідомо доводиться запам'ятовувати місце, число і картинку, то дитина має чудову образну пам'ять.

Дитині легше зрозуміти алгебру, ніж арифметику

Одна з фундаментальних ідей математики – теорія рядів. Дорослому, який вивчав спочатку поняття числа, а потім геометрію і алгебру, зрозуміти її досить важко. А для дитини логіку теорії рядів або теорії безлічі зрозуміти легко. Мадам Рішені Фелікс, визнаний авторитет з навчання математики, стверджує, що дитину можна почати вчити математиці в будь-якому віці.

«Ряд» або «безліч» – це просто сукупність предметів із загальними якостями. Дитина знайомиться з ними, коли починає грати з кубиками. Вона бере їх один за іншим, розрізняючи за формою: квадратні, трикутні і т. д. Вже в цьому віці вона добре розуміє, що кожен кубик – це елемент «ряду», і що купка кубиків – це один ряд, а трикутників – інший. Така проста ідея, що предмети можна сортувати в групи за певними характеристиками, є головним принципом, який лежить в основі теорії рядів. Для дитини природно, що вона розуміє просту і логічну теорію множин легше, ніж складну і мудру логіку арифметики.

Отже, я переконаний, що традиційне уявлення, що арифметика проста, а алгебра складна, – це ще одна помилка дорослих про можливості дітей. Мозок дитини легко може сприйняти логіку теорії множин, що є початком для розуміння основ алгебри.

Ось приклад арифметичної задачі: «У зоопарку всього 8 тварин, черепах і журавлів. У них 20 ніг. Скільки черепах і журавлів живе в зоопарку?»

Давайте спочатку вирішимо це завдання алгебраїчним методом. Позначимо кількість журавлів буквою X , а кількість черепах – Y , тоді $X + Y = 8$, а $2X + 4Y = 20$. Вважаємо, $X + 2Y = 10$, тобто $X = 8 - Y = 10 - 2Y$; значить, $Y = 2$. Вийшло 2 черепахи і 6 журавлів.

А тепер давайте вирішимо цю проблему арифметикою «черепах» і «журавлів». Якщо припустити, що всі тварини черепахи, то виходить, що у них 32 ноги. Але по завданню дано 20, значить, 12 ніг зайвих. А зайві вони тому, що ми припустили, що всі тварини – черепахи, у яких по 4 ноги, а насправді деякі з них – журавлі, у яких по 2 ноги. Тому зайві 12 ніг – це число журавлів, помножене на різницю в кількості ніг обох тварин; 12 розділити на 2 буде 6, тобто 6 журавлів, а якщо відняти від 8, загального числа тварин, 6, кількість журавлів, вийде число черепах.

Навіщо вирішувати цю задачу таким складним «черепащачим» методом арифметики, якщо у нас є логічний і прямий шлях отримати відповідь, представивши X і Y замість невідомих чисел?

Хоча алгебраїчне рішення і важко освоїти відразу, логічне пояснення алгебри набагато легше зрозуміти, ніж здається на перший погляд легким нелогічне рішення.

Навіть 5-місячний малюк може оцінити Баха

На одному з підприємств фірми «Соні» був організований дитячий садок. Там провели дослід-

ження, щоб з'ясувати, яку музику люблять діти. Результати вийшли несподіваними. Найбільш захоплюючою музикою для малюків виявилася 5-а симфонія Бетховена! Популярні пісні, які передають з ранку до вечора по телевізору, зайняли 2-е місце, і на останньому місці опинилися дитячі пісеньки. Мене дуже зацікавили ці результати.

Немовлят найбільше зацікавила класична музика, яку ми, дорослі, часто тримаємо від них на достатній відстані. Хіба діти наділені від народження музичним смаком, необхідним для того, щоб оцінити складну симфонію? За спостереженнями доктора Шінічі Сузукі, вже 5-місячним немовлятам подобається концерт Вівальді. І це нагадує мені одну історію.

Молоді батьки, великі любителі класичної музики, давали своїй новонародженій дитині слухати 2-ю сюїту Баха протягом декількох годин кожен день. Через 3 місяці вона почала жваво рухатися в такт музиці. Коли ритм прискорювався, її рухи ставали більш уривчастими і активнішими. Коли музика закінчувалася, вона висловлювала невдоволення. Часто, коли малюк сердився або плакав, батьки включали цю музику, і він негайно заспокоювався. А одного разу, коли вони включили джаз, дитина просто розридалася.

Здатність сприймати складні музичні форми – це диво. Я переконаний, що багато японців не сприймають західну класичну музику просто тому, що в дитинстві вони нічого не чули, крім дитячих пісеньок і національної музики.

6-місячне немовля може навіть плавати

Багато дорослих не вміють плавати (вони плавають, як то кажуть, «як сокира»). Тому, може, ви і здивуєтеся, якщо дізнаєтеся, що крихітну дитину можна навчити плавати. Дитина, яка ще не почала ходити, пробує триматися на воді так само, як пробує повзати по землі. І важливо не те, що маленька дитина може плавати, а те, що вона плаває, тому що вона дитина.

Кілька років тому я прочитав в газеті статтю про те, що один бельгійець на ім'я де Бенесейл відкрив школу плавання для немовлят. Він вважав, що 3-місячну дитину можна навчити триматися на спині в басейні, а до 9 місяців правильно дихати в воді.

В серпня 1965 року Різе Дім, голова Міжнародної конференції жінок-атлетів, що проходила в Токіо, розповідала про навчання плаванню дітей до 1 року, що стало великою сенсацією. Місіс Дім

вперше занурила 5-місячне немовля в басейн з температурою води 32 °С, і через 3 місяці дитина уже могла плавати там близько 6 хвилин. Малюк навіть поставив своєрідний рекорд – 8 хвилин 46 секунд він міг триматися на воді.

На прес-конференції місіс Дім сказала: «Дитина знає, як триматися на воді, набагато краще, ніж як стояти на землі. По-перше, ви підтримуєте її в воді до тих пір, поки вона не звикне і не почне триматися на воді сама. Занурюючись у воду, вона затримує дихання і закриває очі, поки не спливе на поверхню. Ось так вона і вчиться плавати, працюючи руками і ногами». Місіс Дім багато разів запевняла, що всі людські можливості і таланти можна почати розвивати ще до року.

Те, що немовля може плавати, це всього лише один факт, який підтверджує безмежні можливості дитини. Малюк, який робить перші кроки, може в той же самий час навчитися кататися на роликах. Ходьба, плавання, ковзання – все це дитина освоює граючи, якщо правильно направляти і заохочувати її.

Зрозуміло, подібні експерименти проводяться не для того, щоб навчити малюка плавати або грати на скрипці. Плавання – це тільки один із способів розвинути здібності дитини: воно покращує сон,

сприяє апетиту, загострює рефлекси і зміцнює м'язи. Кажуть: «Куй залізо, доки гаряче». Іншими словами, занадто пізно кувати залізо, якщо метал вже затвердів.

Мозок дитини може вмістити безмежний обсяг інформації

«Брат і сестра, лінгвістичні генії, які розуміють англійську, іспанську, італійську, німецьку і французьку: п'ять мов і до того ж ще мову свого "агресивного" батька». Багато японців напевно пам'ятають сенсаційне повідомлення, яке з'явилося в газеті під заголовком «Агресивний батько». У статті розповідалося про містера Масао Кагата, який залишив кар'єру вчителя і, оголосивши себе домогосподаркою, цілком присвятив своє життя вихованню дітей. Його синові було тоді 2,5 року, а доньці 3 місяці. Діти були ще зовсім малюками, і «агресивний» тато-вихователь піддавався суворій критиці. Були висловлені побоювання, що великий обсяг знань вплине на нервову систему дітей.

У тому, що ця критика була невиправданою, легко переконатися, подивившись на процвітаючу і благополучну сім'ю Кагата. І не варто судити про те, чи правильно чи ні чинить батько, який закинув

роботу і цілком присвятив себе вихованню дітей.

Важливо, що метод навчання, який використовував містер Кагата, демонструє інтелектуальні можливості дітей. Ось що він розповів:

«Я почав вчити їх розмовної англійської, італійської, німецької, французької... майже одночасно. По радіо часто уроки французької мови пояснюються англійською. Тому я вирішив, що якщо навчати багатьом мовам відразу, то можна поєднати методику навчання воєдино. Якраз в цей час мої діти вчилися грати на піаніно, а на нотах, за якими вони грали, були пояснення італійською, а переклад – англійською, німецькою та французькою. Якщо вони не розуміли пояснень, вони не знали, як грати. Це була одна з причин, чому я почав вчити їх мов. Мене часто запитували, чи не плуталися діти, вивчаючи п'ять мов одночасно. Думаю, що ні: вони ж сприймали їх правильно. Ми займалися іноземними мовами тільки по радіо. Ці радіопередачі ведуть дуже привітні диктори. Вправи на вимову повторюються методично і довго. І коли діти починають самі говорити, вони вимовляють все правильно».

«Ранній розвиток», травень 1970

Отже, можна припустити, що здатність вбирати інформацію набагато вище у дитячого мозку, ніж

у дорослого. Тільки не треба боятися «перегодувати» або перезбудити його: дитячий мозок, як губка, швидко вбирає знання, але коли відчуває, що переповнений, відключається і перестає сприймати нову інформацію. Нас повинно турбувати не те, що ми даємо дитині занадто багато інформації, а те, що її часто дуже мало, щоб повноцінно розвивати дитину.

***Дитина запам'ятовує тільки те,
що їй цікаво***

До сих пір я описував прекрасну здатність дитячого мозку вбирати інформацію. Звичайно, мозок дитини на цьому етапі розвитку подібний машині, яка механічно заковтує все, що в неї запускають, він ще не в змозі відібрати інформацію і зрозуміти її.

Але незабаром приходить час, коли дитина отримує можливість приймати самостійні рішення, тобто розвивається область мозку, яка здатна використовувати сформований інтелектуальний апарат. Вважається, що це відбувається десь у віці 3 років. І якраз саме в цей час постає питання, як і чим зацікавити дитину. Малюк з жадібністю запам'ятовує те, що йому цікаво. Починають розвиватися й інші

здібності – він вже може хотіти щось створювати, робити; вони важливі для розвитку інтелекту і формування характеру.

Ви читаєте своїм дітям оповідання та казки, навіть якщо вони ще мало розуміють з прочитаного. Ваша дитина слухає їх багато разів і запам'ятовує, і якщо ви читаєте не уважно, то вона ментально зауважує помилки. Дитина запам'ятовує дитячі історії та казки дуже точно, але ця точність швидше заснована на асоціативній пам'яті, ніж на розумінні.

Потім дитині стає цікава якась одна історія, і вона хоче прочитати її сама. І хоча вона не знає алфавіту, вона зіставляє почуту історію з картинками в книжці і «читає» книжку, акуратно слідуючи за буквами, які вона поки не може прочитати. Якраз в цей період дитина починає наполегливо питати значення різних букв. І те, що вона така наполеглива, є свідченням її величезного інтересу до пізнання.

Дитині у віці до 3 років неважко вивчити те, що її цікавить, і вас не повинно турбувати кількість енергії і сил, витрачених при цьому.

***Багато навичок неможливо отримати,
якщо не засвоїти їх у дитинстві***

По роботі мені часто доводиться спілкуватися англійською. Але мене завжди турбують мої

помилки у вимові та інтонації. Не те щоб людина, яка мене слухає, не розуміє мого «японо-англійського» – вона розуміє. Але іноді на її обличчі з'являється вираз розгубленості, і вона просить мене повторити щось. Тоді я кажу це слово по буквах, щоб мене зрозуміли.

А ось сусідський хлопчик – йому рік і два місяці – вимовляє англійські слова дуже правильно. Багатьом японцям важко вимовити звуки [p] і [л], а у нього виходить. Напевно, це відбувається тому, що я почав вчити англійську в середній школі, а цей хлопчик навчився говорити англійською тоді ж, коли освоював японську. Його перше знайомство з іншою мовою почалося з прослуховування англійських записів, а потім він почав спілкуватися англійською з однієї американкою, освоюючи чужу мову одночасно зі своєю.

Це порівняння свідчить про те, що, коли в мозку сформований паттерн рідної мови, вже важко сприймати чужу. Однак, як я вже пояснював, мозок дитини до 3 років здатний засвоїти систему мислення не тільки своєї рідної японської мови, але і будь-якої іншої, причому процес цей може, як ми вже говорили, йти одночасно. Тому діти в такому віці без особливих зусиль можуть говорити будь-якою мовою, як рідною. Якщо ви

пропустите цей період, вам буде набагато важче навчити їх тому, чому вони так легко вчаться в ранньому дитинстві.

Іноземна мова – не єдиний предмет, який можна опанувати на ранній стадії розвитку дитини.

Музичний слух, фізичні здібності (координація рухів і відчуття рівноваги) формуються як раз в цьому віці. Приблизно в цей же час розвивається і основа естетичного сприйняття – сенсорна реакція.

Щороку на початку літніх канікул батьки з різних країн привозять своїх дітей в скрипковий клас доктора Сузукі. Не потрібно пояснювати, що ніхто з них не знає ні слова японською. Першими починають говорити найменші. Потім діти з молодших і середніх класів. Найбільш безнадійні – це їхні батьки. І якщо багато дітей вже через місяць прекрасно говорять японською, то батькам необхідні роки, їм доводиться користуватися послугами дітей в якості перекладачів.

Можна розвинути слух у дитини з порушеннями слуху

До сих пір я розглядав приховані можливості нормальної дитини і важливість раннього навчання для розвитку цих можливостей. Однак, на

жаль, в світі є чимало дітей з фізичними відхиленнями: хворих на поліомієліт, розумово відсталих, глухих, німих. Ранній розвиток не повинен обходити їх стороною, навпаки, саме через їхнє непросте становище необхідно визначити їхній недолік якомога раніше, щоб за допомогою техніки раннього розвитку компенсувати ці недоліки, наскільки це можливо.

Мені хочеться розповісти вам історію, яку я недавно прочитав в газеті: історію про дитину, яка народилася глухою, але пізніше без проблем змогла брати участь в розмові завдяки величезним зусиллям її батьків. Ацуто, зараз йому 6 років, народився просто втіленням здоров'я. Йому виповнився 1 рік, коли його батьки помітили відхилення, вони запитували себе, чи все гаразд у дитини зі слухом, але поки не хвилювалися, вважаючи, що їхня дитина – одна з тих, хто пізно починає говорити. Але коли Ацуто не заговорив і в 1,5 року, вони повезли його на огляд до лікаря.

Батьки звернулися за допомогою до лікаря Мацузава – фахівця з лікування і навчання немовлят з відхиленнями слуху. Він почав з того, що навчив дитину розрізняти на слух власне ім'я. Потім малюк почала вчити інші слова. Поступово доктор з'єднував слова зі значеннями, розвиваючи в

ньому сліди слуху, які ще залишилися. Доктор Мацузава вважає, що в ранні роки глуху дитину дійсно можна «навчити» чути.

Він пише: «Тільки мати може швидко виявити, що у її дитини щось не гаразд. Через тиждень після народження малюк реагує на гучний звук або шум. Через кілька місяців немовля впізнає голос своєї мами, а через чотири місяці – своє ім'я. Якщо дитина не реагує на гучний шум або не відповідає, коли її кличуть по імені, можна припустити, що у неї щось не гаразд зі слухом. Приблизно до 3 років дитина дізнається багато слів, якими користуються дорослі в повсякденному житті, тому ці ранні роки – найбільш підходящі, щоб навчити різним словам дитину з вадами слуху. Найбільше треба уникати ізоляції дитини від звуків, тому що вона, нібито, все одно їх не чує. Неправда, що навіть абсолютно глуха дитина не здатна нічого чути. Якщо дитина постійно буде слухати звуки, у неї розвинеться здатність чути».

Таким чином, зусилля батьків і навчання можуть розвинути у дитини здатність чути, навіть якщо вона народиться з серйозними порушеннями слуху.

ЧАСТИНА 2

ВПЛИВ РАННЬОГО ДОСВІДУ

Головне – оточення, а не гени

У попередньому розділі я говорив про дрімаючі здібності маленької дитини. Чи виросте з пуп'янки дерево або з бутона прекрасна квітка, залежить від того, які умови ви створите для цього і як будете доглядати за своїми підопічними. На мою думку, в розвитку дитини освіта і середовище відіграють більшу роль, ніж спадковість.

В Японії проводився цілий ряд експериментів з близнюками, яких з самого народження виховували в різних сім'ях. Дослідження показали, що навіть близнюки, якщо вони ростуть в різних умовах і виховуються різними людьми, будуть дуже відрізнятися один від одного і за характером, і за здібностями.

Питання в тому, які освіта і середовище найкраще розвивають потенційні здібності дитини. Відповіддю на нього є результати, отримані вченими, які проводили різноманітні дослідження в різних ситуаціях і різними методами. Крім того, є чимало прикладів, як батьки, які не задоволені шкільною освітою, пробували навчати дітей самі. До того ж є результати експериментів, що проводяться на собаках і мавпах, і ці результати теж говорять самі за себе. Тепер мені б хотілося обговорити деякі з цих експериментів.

Дитина, народжена від батька-вченого, не обов'язково стане вченим

Я часто чую, як мами кажуть: «Мабуть, мій син пішов в батька, у нього зовсім немає музичного слуху» або «Мій чоловік – письменник, тому наша дитина пише гарні твори». Звичайно, як говорить прислів'я, «яблуко від яблуні недалеко падає», або, як кажуть в Японії, «з цибулини не виросте троянда». Дійсно, бувають випадки, коли син вченого стає вченим, а син торговця – торговцем. Але ці випадки не означають, однак, що ці професійні якості були передані дітям з генами. З моменту народження їх, напевно, виховували в такій обстановці, яка вселяла їм, що вони повинні продовжувати справу батьків. Середовище, яке створили батьки, стає середовищем дитини. Воно розвиває її здібності до професії батька, пробуджуючи інтерес до цієї професії.

Якби походження було визначальним фактором у формуванні здібностей, то тоді діти покоління за поколінням успадковували б професії батьків. Але життя набагато цікавіше, і не такі вже й рідкісні випадки, коли дитина вченого стає скрипалем, а лікаря – письменником.

Досить просто подивитися на людей, поруч з якими ви живете, щоб побачити, що дитина тала-

новитих батьків не обов'язково талановита. Світ презирливо називає дитину «негідною свого батька», хоча можна сказати, що дитина не відповідає за те, ким вона стала, так як саме середовище її дитинства зробило її «негідною».

І навпаки, дитина, народжена від ледаря і п'яниці, може стати прекрасним інженером чи художником.

Саме завдяки навколишньому середовищу і життєвому досвіду діти, такі однакові при народженні, виростають з різними здібностями і характерами.

Іншими словами, професія і здібності батьків не мають прямого впливу на формування здібностей і характеру дитини. Можна тільки сказати, що причина того, що син лікаря стає лікарем, в тому, що він виховується в атмосфері лікарських запахів, людей в білих халатах і пацієнтів.

Сьогодні дитина буде абсолютно іншою, ніж вчора

Ми не завжди до найдрібніших подробиць помічаємо, як ростуть наші діти, тому що бачимо їх щодня. Але ж вони розвиваються набагато швидше, ніж ми думаємо. Професор Жан Піаже, всесвітньо відомий швейцарський психолог розвитку, створив теорію фаз росту, спостерігаючи

за розвитком трьох своїх дітей. І чим більше я читаю його книги, тим гостріше я відчуваю важливість правильної освіти і середовища на кожній стадії розвитку.

За спостереженнями Піаже новонароджений смочче все, що потрапляє йому до рота, але вже через 20 днів після народження він буде пити лише молоко і почне наполегливо його вимагати.

Через 3 місяці у дитини розвивається бажання дотягтися і помацати що-небудь, наприклад тканину ляльку, що висить над ліжечком, і робить вона це з величезним задоволенням. А в 1,5 року ця ж дитина здогадається, що якщо не можна дотягнутися рукою до бажаного, то можна дістати палицею. Після 2 років вона вже намагається співвіднести слова з абстрактними значеннями, хоча і розуміючи їх часто по-своєму. Наприклад, пов'язує слово «чоловік» тільки зі своїм татом або «доц» з прибиранням вулиць поливною машиною.

Дитина розвивається з приголомшливою швидкістю і фізично, і розумово. Тому так важливо, щоб її розвиток правильно стимулювався на кожній стадії. Щоб домогтися цього, батьки повинні дуже уважно спостерігати за тим, що і коли необхідно дитині, що їй цікаво, тому що саме батьки ближче всіх до неї Так само, як важливо

вибрати правильний час для вивчення іноземної мови, так існує і відповідний час для кожного етапу раннього розвитку.

Наприклад, навчити дитину кататися на роликах вже після того, як вона навчилася ходити, надзвичайно складно, а приблизно в той же час, коли вона вчиться ходити, можна, і через пару місяців з неї вийде прекрасний фігурист.

Американський психолог Макгроу провела експеримент з двома близнюками. Вона навчила їх кататися на ковзанах, коли одному було 11, а іншому – 22 місяці. Результати виявилися явно різними: дитина, яку навчили раніше, досягла набагато більшого успіху.

До сьогодні ми ускладнюємо дітям життя, вважаючи, що рано прищеплювати їм ті чи інші навички, і таким чином втрачаємо «кращий час».

«Ложка дьогтю може зіпсувати бочку меду» – це стосується і дітей

Щоб пояснити, що я маю на увазі, розповім одну історію. Молодого чоловіка послали працювати за кордон, а його дружина з новонародженою дівчинкою поїхала жити до своїх батьків в Тохоку. Дідусь і бабуся любили свою онуку, багато грали і розмовля-

ли з нею. Через рік, закінчивши справи, чоловік повернувся, і вони з дружиною і дитиною знову оселилися в Токію. У той час їхня дівчинка була ще занадто мала, щоб говорити. Але коли вона заговорила, батьки були в сум'ятті: всі слова, які промовляла їхня дочка, були на діалекті Тохоку. Це було дуже дивно, тому що всі члени сім'ї говорили на загальноприйнятій японській мові, і тільки донька – на діалекті.

Навіть через кілька років, коли дівчинка пішла в школу, вона все ще не могла позбутися акценту Тохоку.

Виявилося, що ще до того, як дитина навчилася говорити, цей діалект поширився по каналах її мозку. А коли сліди вже утворилися, надзвичайно складно стерти їх, щоб почати прокладати нові.

«Ложка дьогтю в бочці меду» в ранньому дитинстві означає, що вплив, який чиниться на дитину в такому віці, залишає незабутнє враження на все життя. Саме батьки повинні піклуватися про те, щоб цей вплив був позитивним.

Кімната, позбавлена стимуляторів, – шкідлива для малюка

Уявіть собі порожню кімнату з чисто білими стелею і стінами, абсолютно ізольовану від зов-

нішніх шумів. Якась мама може подумати, що це – ідеальні умови для її новонародженого. Насправді ж така кімната, позбавлена будь-яких атрибутів, не просто некорисна, а й дуже шкідлива для малюка.

Експерименти, проведені професором Брунером в Америці, показали, що ступінь зовнішнього впливу того середовища, в якій знаходиться маленька дитина, чинить помітний вплив на розвиток дитячого інтелекту. Він довів це наступними дослідженнями. Спочатку він розділив групу новонароджених дітей на 2 частини, помістивши одних в умови, абсолютно позбавлені стимуляторів, а інших – в кімнату з яскравими кольоровими шпалерами, кольоровою стелею, строкатими ковдрами, де через вікно було видно, як працюють лікарі і медсестри. Тут навіть грала музика.

Обидві групи виховувалися в різних умовах кілька місяців, після чого були проведені тести на визначення інтелектуального розвитку. Кожній дитині пропонувався блискучий предмет, і за часом, який їй був потрібний, щоб дістатися до цього предмета, визначався рівень її розвитку. Результати показали чіткі відмінності: рівень інтелекту у дітей, які перебували в порожній, голій кімнаті відставав на три місяці

від рівня інтелекту дітей з кімнати зі стимулюючим оточенням.

Це 3-місячне відставання саме на цій стадії дуже істотно, тому що вважається, що розумовий розвиток дитини від народження до 3 років за своїми можливостями аналогічно розвитку від 4 до 17 років. І хоча вчені вважають, що це відставання можна дуже скоро подолати, якщо дитину правильно виховувати, проте це потребуватиме зусиль і тиску на маленьку дитину.

Подібні експерименти проводилися не тільки професором Брунер, а й багатьма іншими психологами. Результати чітко показали, що наявність або відсутність зовнішнього впливу серйозно позначається на розвитку здібностей.

Детально вивчалися і багато видів стимуляції, які найбільше впливають на розвиток інтелекту. Були випробувані багато прийомів: колиска-гойдалка, пензлики, яскраві оборки, блискучі м'ячики, кольорові шпалери тощо.

Професор Уайт, психолог з Гарвардського університету, що займається дослідженнями в області раннього розвитку, вважає доведеним, що якщо для зростання дитини з самого народження створені різноманітні умови, то це дає значний ефект у формуванні інтелекту.

На дитину впливають найнесподіваніші речі

Карл Фрідріх Гаус, один з найвидатніших математиків XIX століття, відкрив формулу суми арифметичних рядів, коли йому було всього 8 років.

Батько Гаусса не відрізнявся вченістю. Він був простим муляром, лагодив стіни, паркани, каміни і часто брав сина з собою на роботу. Гаусс подавав батькові цеглини і рахував їх. Мабуть, математичні здібності Гаусса сформувалися під впливом цієї звички в ранньому дитинстві.

Дитинство – надзвичайно сприйнятливий період в житті людини. Те, що батькам здається неважливим і безглуздим, дитина може сприймати з такою чутливістю і силою, що цей досвід може стати основою всього її подальшого життя.

Дитина може прочитати по картинках в книжці зовсім іншу історію, ніж та, яку читає дорослий.

Різниця в сприйнятті і реакції у дитини і дорослого стає помітною, коли вони разом починають читати книжку з картинками або казку. Мадам Монтессорі, великий італійський першовідкривач ранньої дитячої освіти, в своїй книзі наводить приклад поведінки маленької дитини. Мама дала своєму півторарічному малюку кольорові картин-

ки різних тварин і сцен полювання. Дитина показала картинки мадам Монтессорі і почала повторювати своєму дитячою мовою: «Машина, машина». Вона ніяк не могла знайти нічого схожого на машину і запитально сказала: «Тут немає машини?» – «Ось вона», – гордо показав малюк, тикаючи пальчиком в картинку. Тоді вона вгледілася уважніше. На зображенні були намальовані собака, мисливець, кінь, і, нарешті, на задньому плані вона розгледіла смужку, схожу на дорогу, і на ній цяточку. Хлопчик ткнув пальцем в цятку і сказав: «Машина». І дійсно, це була крихітна машинка.

Мадам Монтессорі наводить ще один приклад. Півторарічному хлопчику мама дала ілюстровану книжку «Самбо» і розповіла йому цю казку.

«Маленький темношкірий хлопчик на ім'я Самбо йшов по доріжці і ніс подарунки, які він отримав на свій день народження. По дорозі він зустрів диких звірів, і вони забрали у нього все подарунки. Він заплакав і пішов додому. Але вдома тато і мама заспокоїли його. І щасливий, він сів за обідній стіл, на якому стояв великий святковий пиріг, такий же, як на цій останній картинці», – закінчила свою розповідь мама і закрила книжку. Її маленький син раптом заперечив: «Ні,

він плаче», і показав на задню обкладинку, де був намальований Самбо, весь в сльозах.

Іншими словами, сприйняття маленької дитини спонтанно і часто здається дорослим довірливим, тому, спілкуючись з дітьми, ми повинні вчитися позбавлятися від упереджених думок і використовувати всю нашу увагу, щоб бачити світ так, як його бачать діти.

Залишати дитину на піклування незнайомій людині – ризикована справа

В одних хороших чесних батьків було 2 хлопчика, 5 і 4 років. Молодшого в дитячому садку всі любили за його прямоту і жвавість, а старшого не дуже, тому що він був досить похмурим і з явними поганими нахилами. Батьки були стурбовані цим, не розуміючи, звідки все це взялося.

Зрештою в повній розгубленості вони звернулися до лікаря. Після довгих розпитувань з'ясувалося, що за старшим сином, коли йому був рік, протягом 6 місяців доглядала молода няня, тому що його власна мама дуже погано себе почувала після других пологів. Лікар припустив, що причиною нинішнього стану дитини є якісь враження з раннього дитинства, можливо, це наслідок якихось

давніх переживань. Він зустрівся з нянею й іншими людьми, які могли йому щось розповісти про дитинство хлопчика. І з'ясувалося, що няня, це була молода дівчина, замість того, щоб гуляти з дитиною, насправді зустрічалася зі своїм коханцем в старому темному сараї на задньому дворі, і хлопчик був присутній під час їхніх побачень. Це відбувалося щодня. Зрозуміло, однорічному малюку було незрозуміло, чим займалися няня і її коханець, але він, залишений на самоті, чув шарудіння, яке долидало з темного кута, і наповнювали його душу непевністю і страхом. Неспокійна, винувата поведінка дівчини теж якимось чином відобразилася в його свідомості.

Лікар зробив висновок, що саме ці переживання раннього дитинства зробили хлопчика похмурим і озлобленим. Буває, що умови життя змушують батьків залишати своїх дітей під наглядом чужих людей. Але я сподіваюся, що ця історія переконає вас, яким обережним потрібно бути у виборі тих, кому ви довіряєте догляд за своїми дітьми.

Враження раннього дитинства визначають подальший образ думок і дій дитини.

Якщо вас попросити розповісти випадок з раннього дитинства, ви з подивом виявите, що майже нічого не пам'ятаєте, якщо тільки ця подія не була

незвичайною. Навіть якщо ви і оживите в пам'яті якийсь випадок, коли вам було 2–3 роки, швидше за все ви запам'ятали його не з власного досвіду, а з розповідей мами та інших дорослих.

Однак той факт, що людина не пам'ятає всього, що з нею трапалося в ранньому дитинстві, не означає повного забуття. Будь-яке враження і будь-який досвід, отриманий у віці до 3 років, стає частиною основи сформованої особистості.

Кажуть, що під гіпнозом будь-яка людина, якщо їй вселити, що їй тільки рік від народження, почне говорити і поводитися, як однорічна дитина. А це означає, що будь-які враження дитинства назавжди зберігаються в свідомості.

Кажуть, що, коли людину доводять до критичного стану, вона раптом починає уявляти собі сцени з дитинства.

Відомий політичний діяч Кукуей Манака розповідав, що спогади про дитинство несподівано нахлинули на нього в госпіталі під час війни, коли він був на межі життя і смерті. Він згадав, як мати водила його до храму, згадав ченця, що стояв біля воріт, його обличчя, одяг, манеру говорити – все це до найдрібніших подробиць. Потім він розповів про це «ведіння» своїй матері, і з'ясувалося, що це дійсно відбувалося, коли йому було 2

роки. Пан Моріатсу Мінато, президент Дослідницького центру Нікко, народився в Китаї, де провів своє раннє дитинство. Після того як сім'я переїхала до Японії, він ніколи більше не говорив китайською і вважав, що начисто забув її. Через багато років він приїхав в Китай в ділову поїздку. Моріатсу Мінато спробував щось сказати, і раптом китайські слова так і посипалися. Мова була абсолютно природною, і говорив він настільки вільно, що це здивувало і його самого, і його китайських колег.

Це ще раз показує, як міцно досвід раннього дитинства закарбовується в мозку.

Якщо не закласти з самого початку міцний фундамент, то марно намагатися побудувати міцний будинок: навіть якщо він буде красивим зовні, він все одно розвалиться на шматки від сильного вітру або землетрусу.

Ранній розвиток – це приблизно і є такий фундамент. Його потрібно робити міцним з самого початку, тому що неможливо почати будувати фундамент, коли будівля вже готова.

ЧАСТИНА 3

ЩО КОРИСНО МАЛЮКУ

Готових рецептів навчання немовлят немає

До сих пір я говорив про важливість зовнішнього оточення для дитини і про вплив цього оточення на все подальше життя. У багатьох сім'ях, в тому числі і в японських, саме мама несе на своїх плечах всю відповідальність за виховання своїх дітей, але те, про що я збираюся говорити, стосується кожного, хто займається вихованням маленьких дітей. Перш за все мама повинна використовувати весь свій уяву і винахідливість у вихованні, при цьому враховуючи, звичайно, на якій стадії розвитку перебуває дитина. Ті докладні поради, які я збираюся вам дати, слід сприймати лише як ідеї, на основі яких будь-яка мама може прийняти своє рішення і прийняти або відкинути той чи інший рада відповідно до визначеного характером або ступенем розвитку дитини.

Кожного разу, коли я рекомендую оточувати дитину хорошою музикою і живописом, сумлінні мами запитують, що я маю на увазі під «хорошою» музикою і «справжнім» живописом. Бетховен чи Моцарт? Ван Гог чи Пікассо? Звичайно, іноді ми даємо конкретні рекомендації після консультації з фахівцями. Однак батьки повинні адаптувати наші

рекомендації, виходячи з особливостей своєї дитини, а не сприймати їх як догму. Як правило, японці шукають готові рецепти: вони не відчують себе впевнено, поки їм не скажуть, як конкретно діяти в конкретному випадку. Але у вихованні, і особливо в дитячому віці, не може бути готових формул. Якщо мама вважає, що щось добре для її чада, потрібно дати йому це без зволікання.

Така тенденція: чекати готових формул – серйозний недолік японського виховання. Наприклад, якщо дитині 4 роки – вона йде в дитячий садок, якщо 6 – в школу. Така система, заснована тільки на загальноприйнятій віковій традиції, ігнорує власний рівень розвитку малюка. Освіта в Японії базується на фіксованій програмі для кожного віку. Так само сприймається й ідея раннього розвитку: якщо не дати строгих інструкцій, ніхто не наважується спробувати це сам. На мою думку, готові формули і норми потрібно завжди брати під сумнів.

Частіше беріть дитину на руки

Малюк ображений, але мама бере його на руки, і він перестає плакати і посміхається: кому не знайома така ситуація, кожен батько відчував подібне

сотні разів. Але традиційна мудрість застерігає мам, які беруть дітей на руки щоразу, коли треба їх заспокоїти, так як у дитини може виробитися звичка добиватися плачем виконання своїх бажань. Вона не заспокоїться, як би ви її втішали, поки її не візьмете на руки, – лякають батьків. Чи так це? Якщо ставитися до цього, як до попередження проти сліпого обожнювання своєї дитини, я можу з цим погодитися. Але я категорично проти того, щоб розуміти це буквально. Я впевнений, що дитину слід брати на руки як можна частіше.

Для немовляти, яке не знає іншого шляху самовираження, плач – єдиний засіб повернути до себе увагу. Коли воно плаче, це означає, що воно про щось просить, і залишити його прохання без відповіді – значить позбавити його з самого початку спілкування.

Здоровий глузд доводить, що спілкування дитини з матір'ю, і особливо, тактильне спілкування, дуже важливе для її розумового розвитку.

Одна японська газета повідомила недавно про цікавий експеримент, проведений з мавпами. Доктор Гаррі Харлоу, керівник Центру з дослідження приматів в університеті штату Вісконсін, замінив новонародженому дитинчаті мавпи його справжню маму штучними мамами, спостерігаючи

потім, яку з них воно вибере.

Одна лялька була зроблена з дроту у формі циліндра, а інша – з тканини. У кожної «мами» була поїлка з молоком, і кожна могла розгойдуватися з боку в бік. Результати показали, що дитинча вибрало теплу і м'яку «маму» з тканини і відповідав на її руху. Доктор Харлоу зробив висновок, що і новонароджений малюк людини шукав би щось тепле, м'яке і рухливе, і що та ніжність, з якою мама тримає на руках свою дитину, так само важлива для її емоційного стану, як молоко для її фізичного здоров'я.

Я заохочую звичку якомога частіше брати дітей на руки. Тому що мені хочеться, щоб у кожній дитини було досить цього спілкування, доторків з батьками, і я бачу в цьому найважливіший фактор формування чуйної людини.

Не бійтеся брати дитину з собою в ліжко

Як звичка «тримати дитину на руках», так і звичка «спати разом з дитиною» засуджувалася в Японії як небажана, що дісталася в спадок від попередніх поколінь. Звичайно, важко, якщо дитина засинає тільки, коли один з батьків ляже з

нею поряд, але я ніколи не чув, щоб батьки зовсім губилися в такій ситуації. Навпаки, можна знайти новий сенс в звичці спати поруч з дитиною, якщо подумати про її психічний і розумовий розвиток.

Наприклад, мама, у якої турбот по горло весь день і не вистачає часу на спілкування з дитиною, може принаймні полежати з нею поруч, поки вона не засне. Протягом цього короткого часу малюк абсолютно спокійний і дуже сприйнятливий. Тому, якщо ви не просто будете лежати поруч з ним або ще чого доброго заснете раніше нього, а заспіваєте йому пісеньку, це матиме позитивний розвиваючий вплив на дитину.

Можна також запропонувати не мамі, а татові, якого не було цілий день, використовувати цю можливість поспілкуватися зі своєю дитиною.

У нас багато писали про метод навчання уві сні, який досліджувався в Радянському Союзі. Очевидно, що в стані напівсну, людина, що слухає записану на магнітофон інформацію, запам'ятовує її, і вона залишається у неї в підсвідомості, причому її можна легко витягти після пробудження. Ці дослідження показують, що можна досягти найнесподіваніших результатів, навчаючи дитину в стані напівсну.

Дитина, вихована мамою, у якої немає музичного

слуху, теж виросте без слуху

«У моєї дитини немає слуху, я не знаю, що робити. Це у неї від чоловіка, у них в сім'ї всі нездатні до музики. Це у нього спадкове». Я часто чую від мам такі скарги. Так, дійсно, є діти з поганим музичним слухом, батькам яких, так би мовити, ведмідь на вухо наступив. Однак, це не означає, що поганий слух закладений генетично, хоча цей недолік і може передаватися від батьків до дітей.

Припустимо, що у мами немає слуху, а дитина щодня слухає її колискову пісеньку з абсолютно неправильною мелодією. Вона запам'ятає цю мелодію і, використовуючи її як зразок, теж буде співати неправильно. А коли мама це почує, вона скаже, що у її дитини слуху немає і взагалі слух – це божий дар. Якби Моцарта і Бетховена виховували такі мами, поганий слух був би їм гарантований.

За моєю теорією діти без слуху, народжені від матерів з таким же недоліком, мають особливу здатність слухового сприйняття, якщо вони можуть запам'ятати і точно відтворити неправильну мелодію.

А тепер, щоб показати вам, що відсутність музичного слуху не передається у спадок, я розповім вам одну історію. Доктор Шінічі Сузукі взяв на навчання 6-річного хлопчика і відновив йому музичний

слух. Мама цього малюка музичного слуху не мала. Теза доктора Сузукі була такою: «У дитини немає слуху тому, що його немає у мами». Він постійно давав дитині слухати ту пісеньку з правильною мелодією, яку йому фальшиво співала мама. І поступово мамина неправильна мелодія, яка запам'яталася дитині, поступилася місцем абсолютно правильній. Пізніше цей хлопчик продовжив музичне навчання, він грав скрипкові концерти Брамса і Бетховена зовсім без помилок і навіть дав кілька сольних концертів в Канаді.

Таким чином, музичне сприйняття і розвиток характеру і здібностей взагалі формується переважно під впливом звичок батьків. І навіть те, що здається нам несуттєвим в поведінці батьків, може сильно вплинути на дитину.

Ніколи не ігноруйте плач дитини

У книзі «Революція у вихованні дитини», виданій в Америці, описаний наступний експеримент.

У Вашингтоні спеціально підготовлених вчителів послали в дитячі установи і сім'ї з бідних районів, в основному населені темношкірими, щоб навчати приблизно 30 малюків у віці 15 місяців. Кожен день, крім неділі, учитель проводив з дитиною одну

годину, граючи і розмовляючи з нею. Психолог, доктор Ерл Шефер, пояснив, що ця акція була зроблена з метою стимулювати розвиток інтелекту дітей, особливо їхню вимову. Подібні експерименти проводилися і з дітьми у віці 14 місяців.

Результати тестів, отримані, коли цим малюкам вже виповнилося 2 роки і 3 місяці, показали, що «рівень інтелектуального розвитку» і особливо рівень розвитку мови у цих дітей був явно вищим, ніж у їхніх однолітків, які не брали участі в експерименті.

Значить, можна підвищити рівень інтелекту дітей навіть в таких сім'ях, де батьки зовсім не приділяють уваги вихованню, так як з ранку до ночі зайняті на роботі. А уявіть, яких результатів можна досягти в сім'ях, де батьки приділяють своїм дітям набагато більше уваги і регулярно з ними грають.

Приблизно у віці 2–3 місяців малюк починає усміхатися, лепетати і запам'ятовує все, що відбувається навколо. Ми іноді навіть не підозрюємо, що в його мозку вже закарбовуються всі звичайні слова і дії його мами, тому матері, які багато розмовляють з дитиною, мають величезний вплив на її інтелектуальний розвиток.

Ось приклад. Молода подружня пара жила в

однокімнатній квартирі, коли у них народився хлопчик. Квартира була така маленька, що мимоволі мама весь час перебувала поруч з сином і постійно розмовляла з ним. Незабаром сім'я переїхала в 3-кімнатну квартиру. У них з'явилася друга дитина. Народилася дівчинка, їй відвели найтихішу кімнату подалі від кухні, де більшу частину дня проводила мама. Старший син почав говорити розбірливо приблизно з 7-8 місяців, а його сестра в 10-місячному віці ще тільки лепетала. Більш того, в порівнянні зі своїм братом, який завжди світився усмішкою, сестра виросла тихою і мовчазною.

Не сюсюкайте з дитиною

Напевно, у всіх країнах люди часто розмовляють з дітьми на їхньою «дитячою мовою». У той же час радіо і телепрограми ведуться нормальною «дорослою» мовою, і 2-річна дитина абсолютно спокійно розуміє мову звичайної передачі.

Звичайно, коли дитина почне говорити, вона тільки лепече щось схоже на слова, але це скоріше від того, що її органи мовлення ще не зовсім розвинулися, а зовсім не від недостатнього розумового розвитку. Просто її артикулярний апарат недостатньо розвинений і не встигає за бажанням говорити.

Тому, якщо дорослі говорять з нею «дитячою» мовою, вважаючи, що дитина іншої мови не зрозуміє, правильні мовні навички ніколи не сформується. Більш того, в процесі освоєння мови, вона завжди буде спиратися не на свою мову, а на те, як говорять дорослі.

Якщо хочете, ви можете зовсім не сюсюкати з дитиною. Зрештою через кілька місяців вона підросте, і їй доведеться розуміти загальноприйнятту мову, а якщо їй до того ж в дитячому саду кажуть, що вона вже не маленька і повинна говорити правильно, це тільки створює для неї додаткову незручність.

Одна французженка, видаючи свою дочку заміж, сказала майбутньому зятю: «У моєї дочки немає приданого, але вона чудово говорить французькою». Така гордість чудова, і мені б хотілося, щоб у кожної дитини була можливість блискуче опанувати свою рідну мову.

Ігнорувати дитини гірше, ніж балувати її

У США все більше занепокоєння викликає важке становище темношкірих, коріння якого не тільки в расових забобонах, а й в системі дошкільного вихо-

вання темношкірих дітей.

Соціологічні дослідження, проведені в Гарлемі та інших темношкірих районах Нью-Йорка, показали, що відмінності за коефіцієнтом розумового розвитку у кольорових і білих дітей – перш за все результат того середовища, в якому вони живуть до школи. Недоотримане в ранньому віці ще більш ускладнюється в школі.

Бідність спонукає багатьох батьків кидати дітей напризволяще, заробляти на шматок хліба, і діти практично з моменту народження самі п особі. Навпаки, білі діти зазвичай виховуються в середовищі турботи і уваги з боку батьків і вчителів. Ця різниця і створює проблему взаємовідносин між білими і чорними, яку поки вирішити не вдається.

У моїй країні теж є подібні проблеми, де в сім'ях з різними умовами життя виростають розумні і дурні, талановиті й бездарні діти. Однак можна припустити, що ці відмінності кореняться не тільки в фінансовому становищі сім'ї, але і в різному ставленні батьків до виховання дітей.

За статистичними даними, опублікованими в журналі «Модерн Еспрі» (# 43), чим «вільніше» виховують батьки свою дитину, тим більше невпевненим в собі вона виростає. Таким дітям зазвичай не вистачає любові, вони весь час шука-

ють уваги дорослих.

Під «вільним» вихованням розуміється нерегулярний догляд за дитиною, годування тільки тоді, коли вона сама просить, велика кількість іграшок і в той же час відсутність належної уваги, коли їй забувають змінити пелюшки, покласти вчасно спати тощо.

І хоча ми знаємо чимало прикладів, коли надмірна турбота може зробити дитину нервовою і сором'язливою, проте, як правило, дитина, що виросла в любові, швидше адаптується до суспільства, коли виростає, і буде більш врівноваженою і доброю.

У сучасному світі все більше жінок присвячують себе роботі, а не домашньому господарству і вихованню дітей, і тому все частіше з'являється «дитина з ключем на шиї», яка приходить після школи в порожню квартиру. Я не проти того, щоб обоє батьків заробляли на життя, але я переконаний, що дітей не можна залишати самих в ім'я ідеї «вільного» виховання, позбавляючи їх тим самим любові і турботи дорослих, якої вони так потребують.

Дитячий страх іноді криється в таких речах, про які дорослі і не здогадуються

Ми зазвичай вважаємо раннє дитинство найщасливішим часом в житті, де немає місця страхам і

занепокоєнням навколишнього світу. Однак схоже, що в реальності ми не завжди були щасливі в дитячі роки. У дітей, як і дорослих, є свої страхи, і причини їх часто криються в тому, про що ми часом і не підозрюємо. У номері # 41 за 1961 рік журналу «Ранній розвиток» є стаття, що розповідає про випадок, який стався з містером Шотаро Міямото, директором обсерваторії в університеті Кіото:

«Мій батько, мабуть, дуже захоплювався буддійськими піснями «Но». Його друзі часто приходили до нас, і вони разом співали. А мене вкладали спати в сусідній кімнаті. Я пам'ятаю, що мені було дуже страшно чути ці тужливі і гнітючі звуки, і я голосно плакав. Але моя мама більше турбувалася про гостей і намагалася швидко мене вкласти. Навіть зараз, коли я чую ці протяжні буддійські пісні, вони пробуджують в моїй душі не заспокоєння, а жах».

Батьки містера Міямото ніколи б не подумали, що ці піснеспіви могли залишити такий незгладимий слід в душі дитини, який не стерся навіть з віком. Але не тільки ці жахливі звуки зберегла пам'ять дитинства. Містер Міямото із задоволенням згадує казки, які його бабуся читала йому перед сном,

музику з опери «Кармен», «Місячну сонату». Тоді чому саме пісні «Но» так налякали містера Міямото? Це дає нам поживу для роздумів. Можливо, що не тільки гнітючі звуки пісень, але і самотність, і темрява кімнати, де його залишали на самоті, наводили на нього жах. Я не збираюся давати рецептів, що робити в таких випадках, я тільки хочу сказати, що те, що дорослим здається дрібницею, може залишити глибокий слід в душі дитини.

Новонароджений відчуває, коли батьки сваряться

По обличчю малюка дуже легко визначити, коли його батьки лаються, сваряться, конфліктують: вираз його обличчя пригнічений і неспокійне. Ви можете заперечити, що це нісенітниця, що новонароджений не може сприймати всі тонкощі у взаєминах між батьками. Тим часом він наділений чутливим розумом, який реагує на кожну зовнішню зміну.

Подумайте, що буде з дитиною, яка кожен день спостерігає потворні сварки своїх батьків. Звичайно, вона не розуміє значення всіх суперечок, але злість і лайка обов'язково відіб'ються на її почуттях, можливо, на всій її суті. І не дивно, що у дитини, що виросла в обстановці ворожості, пох-

муре, напружене обличчя.

Очі або ніс передаються вашій дитині у спадок, а вираз її обличчя – це те дзеркало, в якому відображаються відносини в родині.

В дитині, яка виросла в середовищі відчуження і неприязні, на той час, як вона піде в дитячий садок і школу, вже зріють паростки майбутнього нещастя і руйнування.

Аналіз багатьох правопорушень, скоєних підлітками, показує, що в основному перші роки свого життя вони проводили в неблагополучних сім'ях.

Доктор Шінічі Сузукі одного разу сказав: «Коли ви прийдете додому, поставте перед собою своїх дітей і вдивіться в їхні обличчя, ви прочитаєте всю історію своїх подружніх відносин». Я ніколи не забуду цих слів.

Зовсім необов'язково робити щось особливе, щоб сприяти ранньому розвитку вашої дитини. Найкраще для початку – це створити гармонійні відносини між чоловіком і дружиною і приємну психологічну атмосферу вдома.

Нервовість батьків заразна

«Мій син такий же похмурий, як і його батько» або «моя дочка така ж недбала, як і її мати». Так

часто скаржаться батьки, які схильні вважати, що достоїнства їхні діти успадковують від них самих, а недоліки від другого з батьків. Однак я сподіваюся, що батьки, які дочитали мою книгу до цього місця, вже усвідомили, що все хороше і погане в їхніх дітях – результат виховання з самого народження.

Ранній розвиток часто зводять до того, щоб напхати дитину інформацією або навчити читати і писати в ранньому віці. Але що набагато важливіше – це розвинути на основі дитячого спілкування.

Приблизно в 2 роки дитині стає нецікаво грати тільки з самою собою, вона починає грати з іншими, і тут вона вперше дізнається, як взаємодіяти в групі. Вона може розплакатися, якщо їй не вдалося зробити по-своєму, а довелося підкоритися бажанням більшості. Але і коли вона мирно грає з іншими, і коли свариться, вона вчиться жити в колективі. Сварки важливі, тому що вони розвивають особисту ініціативу.

Сварки між дітьми можна розділити на три типи: ті, в яких дитина бере верх над суперником, де вона поступається іншому, де вона дає здачі.

Різні види сварки характерні для різного віку. Наприклад, у віці 2 років дитина швидше за все буде пасивним учасником сварки, а вже в 3 роки вона її сам спровокує. Це буде означати, що в ній

формується і знаходить вираження власне «Я».

Існують різні причини суперечок між дітьми: боротьба за іграшку, санки, гойдалки або словесна образа, але сварок без причини не буває. Будь-яка спроба вилаяти дитину, навчити її, що битися недобре, без пояснення причин не допоможе розвинути в ній почуття співпраці. Можна навіть сказати, що втручатися в сварки дітей – значить перешкодити розвитку інстинкту жити в колективі.

У дітей своя логіка, і спілкуються вони між собою по-своєму. Тут немає місця дорослій логіці. Якщо ви будете розглядати дитячі сварки з точки зору дорослих, намагатися вмовити їх, що битися не можна і що той, хто свариться з іншими, – поганий, ваша дитина тільки замкнеться в собі і розлютиться. Сварки – це перший урок життя в колективі.

Шльопати дитину можна тільки поки вона ще маленька

«Дурний король в оточенні сліпо відданих міністрів» – так хтось описав новонародженого і його батьків, що підкоряються кожному його бажанню.

Яким би не був король дурним, поки він ще зовсім маленький і майже весь день спить, батькам з ним

не так важко. Однак до 2–3 років він може стати таким егоїстичним, що буде майже некерованим. І тоді батьки починають приструнювати своє чадо. Вони лають і карають малюка, коли він робить щось «неправильне», перетворюючись раптом з прихильників в строгих няньок, хоча на цій стадії розвитку дитини це вже не дає видимих результатів.

Батьки, можливо самі не усвідомлюючи цього, зіпсували її, поводячись як «сліпо віддані міністри» протягом першого року життя дитини. Приблизно в 2–3 роки у дитини розвивається почуття власної гідності, її «Я», і тоді вона готова його відстоювати. Вона більше не слухається батьків, і чим більше її лають і карають, тим більше неслухняною і примхливою вона стає і тим сильніше дратуються її батьки. Щоб уникнути розвитку цього порочного кола, є тільки один вихід – виховувати і привчати дитину до дисципліни, поки їй ще немає року, до того як в неї проявиться її «Я».

Наведемо простий приклад. Дитина повинна їсти строго за розкладом, тоді вона не буде переїдати і швидко позбудеться від звички мочитися в ліжку. І вам не треба буде витратити зайві зусилля, щоб боротися з цією звичкою. Якщо ж не звертати на це уваги, сповідувати принципи «вільного» виховання, то це може обернутися

катастрофою для дитини.

У віці до одного року малюка не ображають фізичні покарання. І, навпаки, 2–3–річна дитина гостро реагує, якщо її відшльопати. Тому, якщо спочатку балувати дитину, а потім раптом стати суворим, це тільки підігріє в ній почуття протесту. І результат буде зворотним, в порівнянні з тим, якого очікують батьки.

Отже, шльопати дитину можна тільки поки вона ще занадто мала і не може сприйняти це як образу.

Злість і заздрість у дитини – це вираз безсилля

Маленька дитина не може висловити свої почуття словами: саме тому, щоб зрозуміти її настрій, батьки повинні вміти читати по її обличчю. Сумніваюся, що всі мами завжди так добре розуміють свою дитину, як це їм часом здається. Найчастіше, зайняті домашніми справами, вони не сприймають почуття дитини так серйозно, як хотілося б, не намагаються з'ясувати причину її невдоволення і роздратування.

Професор Токійського університету Тошио Ямашита, фахівець з дитячої психології, виділив наступні причини дитячої дратівливості:

- 1) фізичний стан, викликаний хворобою;

- 2) голод або втома;
- 3) сильне збудження після неприємного інциденту або переляку;
- 4) нестача фізичних вправ і, як результат, невитрачена енергія, яка накопичилася;
- 5) бажання наполягти на своєму;
- 6) наслідування дратівливих батьків.

З цього списку видно, що причини дратівливості дитини потрібно шукати в її оточенні і вихованні. Якщо замість того, щоб з'ясувати причину гніву, ви будете її лаяти або просто не звертати уваги, це тільки зробить дитину більш егоїстичною і впертою.

Батькам може здаватися, що вони прекрасно розуміють емоційний стан своєї дитини, а дитина впевнена, що вони її не розуміють, і це її дратує. Батькам необхідна твердість характеру, яка допоможе їм відрізнити обґрунтовану вимогу від капризу, і недолік такої розумної твердості псує характер дитини.

Ревнощі у дитини з'являються приблизно в 1,5 року. Вони можуть бути викликані появою брата або сестри, особливо це стосується першої дитини в сім'ї: поки вона була єдиною, батьки належали тільки їй. Ця дитина може ревнувати навіть до батьків, коли вони розмовляють між собою, і таку поведінку часто не можна розглядати як очевидний каприз.

Коротше кажучи, будь-який прояв характеру у дитини обов'язково має свої причини. Найчастіше це безсилля. Якщо батьки будуть ігнорувати почуття дитини, тільки лаяти або хвалити її, дитина буде незадоволеною. Мета батьків повинна бути в тому, щоб усунути причину її розладу, а не пригнічувати її.

Не висміюйте свою дитину в присутності інших

У одного мого знайомого є звичка пощипувати свого носа під час розмови. Це стає ще більш помітним, якщо суперечка загострюється або якщо ситуація обертається проти нього, тобто коли його нерви на межі. Хоча він про це знає і відчуває себе ніяково через це, але, коли його щось турбує або захоплює, він не може себе контролювати, і його рука мимоволі тягнеться до носа.

Сам він вважає, що звичка ця йде з раннього дитинства. Коли він, захоплений грою, починав колупати в носі, як роблять багато дітей у віці 3–4 років, батьки лаяли його, не соромлячись сторонніх дітей: «Не роби цього, а то у тебе будуть величезні ніздрі». І в цю хвилину він мимоволі хапався за ніс, намагаючись затиснути ніздрі. Поступово це увій-

шло в звичку. Тепер він часто дивився в дзеркало, і йому здавалося, що ніздрі у нього дійсно не такі, як у всіх, і він намагався притиснути їх, щоб зробити хоч трішки меншими. Звичка залишилася на все життя. Коли він пішов в школу, діти швидко помітили це і сміялися над ним. Ці переживання виявилися настільки сильними, що він почав відчувати себе неповноцінним і виріс дуже сором'язливим.

Тим часом його ніздрі були зовсім не великими і ніяк не виділялися на його обличчі. Але навіть, якщо б це було не так, я не можу зрозуміти черствість батьків, оскільки ті виставляють напоказ недолік своєї дитини.

І такі випадки непоодинокі, багато батьків обговорюють недоліки своїх дітей в присутності сторонніх, думаючи, що діти нічого не розуміють. Однак яким би незначним не був дефект, ніколи не можна передбачити, якої шкоди це завдасть, якщо оголосити про нього публічно.

Дитину краще похвалити, ніж насварити

З двох методів – заохочення і покарання – останній здається більш дієвим, але це не зовсім так. Покарання може викликати у дитини протилежну

реакцію – відкрити непокору. Справа в тому, що і похвалою, і покаранням потрібно користуватися дуже обережно.

Уявіть собі маму, яка несе до столу склянку соку. Її малюк, якому вже хочеться в усьому наслідувати свою маму, намагається зробити те ж саме. А мама каже: «не можна» і кидається до нього в жаху, що він проллє сік. Це не правильно. Вона ж і дорікне потім дитині, коли вона підросте, що вона їй не допомагає. Навіть якщо малюк хоче зробити щось, що йому ще важко, краще похвалити його: «Який ти у мене великий став», потім відлити трохи соку і дати йому донести склянку. Такий підхід дуже важливий.

Якось доктор Сузукі розповів мені про учня, якого він зустрів в провінційній музичній школі. Хлопчика вважали абсолютно безнадійним. Він грав на скрипці жахливо, ніхто не міг допомогти йому. «Ти пограєш мені?» – запитав доктор Сузукі. Це було дуже погане виконання, але доктор похвалив дитину: «Чудово, чудово», – і додав: «А я граю це так. Як ти думаєш, у тебе вийде так само?» – «Вийде», – відповів хлопчик і знову взявся за скрипку, намагаючись з усіх сил. І вражаюче, у нього стало виходити краще.

Виявилося, що останнім часом бідолаху тільки

лаяли, а він прагнув підтримки, похвали. Доктор Сузукі вважає, що з дітьми набагато легше, якщо не засуджувати їх, а хвалити.

Зрозуміло, бувають випадки, коли необхідно і посварити, і змусити, але разом з тим краще у важкій ситуації надати дитині право вибору або спробувати переконати її. Якщо малюк рве газету, яку ви ще не прочитали, то замість того, щоб просто забрати її у нього або стукнути його по руках, можна підсунути йому стару газету. Якщо цього не зробити, а просто відібрати, ви придушите в ньому дуже важливий імпульс до діяльності, та ще й заберете предмет, який йому цікавий, залишивши його без діла. Якщо ви не можете запропонувати дитині ніякої альтернативи, треба принаймні пояснити, чому чогось робити не можна. Може, вона і не зрозуміє вашого пояснення, але вона почує ноту переконливості у вашому голосі, і це на неї подіє позитивно.

ЧАСТИНА 4

ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ

1. СТИМУЛЮВАННЯ І ПРАГНЕННЯ ДО ПОРЯДКУ

Інтерес – краще за спонукання

Двох- і трирічних дітей часто проти їхньої волі кожен день приводять за руку на уроки скрипки до лікаря Сузукі. Вони з цікавістю озираються, стрибають і граються в коридорі і зовсім не цікавляться скрипкою. Якщо батьки намагаються змусити їх навчатися музиці, то всі подібні спроби закінчуються сльозами й істериками. Діти починають ненавидіти скрипку. Їхня бурхлива реакція пояснюється тим, що в цьому віці у них прокидається самосвідомість і почуття власного «Я», яке не терпить ніякого насильства.

Тому спочатку доктор Сузукі дозволяє дітям робити все, що вони хочуть, але не допускає їх близько до скрипки. Дуже скоро маленький учень заспокоюється і з задоволенням спостерігає, як грають інші діти. Протягом двох-трьох місяців дитина добре запам'ятовує всю п'єсу, яку грає його товариш, і ось вже йому теж хочеться спробувати. Учитель чекає, щоб нетерпіння дитини досягло апогею і тільки тоді дає йому перший урок. Період підготовки у всіх дітей різний. Най-

довший – 6 місяців.

Головний принцип методу доктора Сузукі – викликати інтерес, а це краще за спонукання. На його думку, примус – найгірший спосіб навчання. Якщо у дитини виникає інтерес до скрипки, вона робить великі успіхи за короткий час, іноді перевершуючи будь-які очікування вчителя. Викликати інтерес дитини до предмету навчання – це і є найкращий педагогічний метод. Тому головне завдання батьків, якщо вони хочуть навчити чогось дитину, – пробудити інтерес. Так, наприклад, замість того, щоб вчити дитину рахувати, краще зацікавити її цифрами. Замість того, щоб вчити її писати, – пробудити її інтерес до процесу письма. Іншими словами, завдання батьків – підготувати дитину до навчання.

Щоб викликати цей інтерес, важливо створити й необхідні умови. Наприклад, для того, щоб у дитини з'явилося бажання малювати, навколо неї повинно бути достатньо олівців і паперу. Марно чекати, щоб у малюка з'явилося бажання до чого-небудь, якщо умови для цього не створені. Багато дорослих, байдужі до музики чи живопису, можуть підтвердити, що причиною їхньої нелюбові був примус у ранньому дитинстві або відсутність умов для виникнення інтересу.

Дитині подобається все ритмічне

В Америці є надзвичайно популярна платівка з уроком англійської мови. Текст у віршах про лисицю супроводжується такою ритмічною музикою, що навіть дорослі, як я, починають пританцювати. І слова самі собою запам'ятовуються під ритмічну музику. Запам'ятовування відбувається саме собою, під музику, без спеціального тренування або зубріння. На жаль, в Японії не розроблена техніка навчання мови під музику. Успіхи в ранньому навчанні мови в США стали можливі саме завдяки тому, що дитину намагаються зацікавити, а не змусити.

Більшість з нас негативно реагують на слово «вчитися». Ми заздалегідь налаштовані негативно, оскільки навчання в нашій свідомості міцно асоціюється з насильством над волею. А тим часом навчання повинне поєднуватися із задоволенням, і тоді ми досягнемо великих успіхів. Так, син одного ченця без великих зусиль вивчив всі сутри, які щоранку виспівував його батько. Сутри виспівують під звуки гонга, тому хлопчикові не важко було їх запам'ятати. Але якби його просто змушували вчити їх напам'ять, це було б для нього дуже складне завдання.

**Цікаве діти вважають правильним,
а нецікаве – неправильним**

Ви будете лаяти дитину за відірвані шпалери? Як ви їй поясніть, що це недобре? Для вас «добре» або «погано» залежить від вашого особистого досвіду, від загальноприйнятих моральних норм. Але у маленької дитини немає досвіду, їй нема на що спиратися, щоб вирішити, добре або погано рвати шпалери. Якщо її як слід вилають, вона, можливо, не буде більше цього робити, щоб уникнути неприємних наслідків. У той же час цей епізод може вбити в ній зароджене прагнення до творчості.

Дитячий психолог Сейширо Аокі спеціально досліджував утворення таких понять у дитини, як «добре» і «погано», і прийшов до висновку, що «добре» для дитини – це те, що цікаво і захоплююче. Наприклад, коли викрадених дітей запитували, чому вони дозволили відвести себе незнайомим людям, не дивлячись на всі попередження, вони пояснювали: «З ним було цікаво». Викрадачі дітей, судячи з усього, добре знають психологію дитини. Вони вміють її заінтригувати і знають, чим привабити. Маленька дитина, вважаючи, що все, що цікаво, то і добре, йде за викрадачем, нічого поганого не підозрюючи.

Це поєднання понять «добре» і «приємно» характерне тільки для раннього віку. Поступово дитина набуває досвіду, і тепер уже вона вважає, що «добре» – це те, за що хвалять. Якщо вона виконує доручення і її за це хвалять, вона думає, що вчинила правильно, добре. І навпаки, якщо її лають або карають, значить, вона вчинила погано.

Неприємні відчуття асоціюються з поняттям «погано».

Наприклад, ви постійно сварите дитину за погану гру на скрипці або за недостатньо швидке читання. Дитина починає сприймати весь процес навчання як щось, що приносить тільки страждання і відповідно – як щось погане. Багато з нас з дитинства ненавидять музику або уроки англійської мови тільки тому, що вони асоціюються з неприємними відчуттями.

Тому замість того, щоб нав'язувати дитині своє розуміння, що таке «добре» і що таке «погано», набагато результативніше було б забезпечити їй приємні емоції, коли вона робить щось добре, і неприємні – коли погане. Здібності вашої дитини будуть розвиватися настільки ефективно, наскільки успішно ви будете користуватися методами похвали і осуду.

Інтерес дитини потребує підкріплення

Звичайно, інтерес – це кращий стимулятор у вихованні дитини. Але тут є одна проблема: інтерес дитини до чогось одного швидко пропадає, оскільки цікавість її безмежно. Якщо залиши її саму, її увага буде перескакувати з одного предмета на інший. Звичайно, це властиво її віку, і спроби насильно утримати її увагу на чомусь одному можуть мати зворотний ефект. Цікавість дитини – важлива умова пізнання світу і абсолютно необхідна їй для її розумового і інтелектуального розвитку.

І все-таки я б не рекомендував надавати дитині повну свободу. Для неї однаково небезпечно замикатися на одному предметі (крайня форма цього стану називається аутизмом) і розсіюватися через нездатність зосередитися на чому-небудь довго. В результаті вона може вирости легковажною людиною.

Серед безлічі цікавих речей в навколишньому світі дитина весь час знаходить захоплення, де їй ніхто не потрібен. Але зазвичай їй все-таки необхідна допомога дорослого. Часто від того, наскільки швидко дорослий помітить і відреагує на те, що викликало у дитини інтерес, залежить, чи збере-

жеться він чи ні, розвинеться в щось серйозне або швидко згасне. Тому дуже важливо не пропустити його. Ми не знаємо, які інтереси дитини можуть розвинути в здібності, але у всякому разі у неї повинен бути шанс розвинути їх.

Повторення – кращий спосіб стимулювати інтерес дитини

Якщо дорослого змусити слухати одну й ту ж історію кілька разів на день, вона йому смертельно набридне. Я сам – людина нетерпляча і навіть двох разів не в змозі вислухати одне і те ж. Але в дитинстві я змушував своїх батьків розповідати мені казки по багато разів і ніколи від них не втомлювався. Повторення дуже важливе для тих зв'язків, які формуються в мозку дитини. Повторення бажане не тільки тому, що дитині воно не може набриднути, але головним чином з огляду на те, що дитинство не знає нудьги, це найкращий час для формування правильних схем в мозку дитини, що визначають все її подальше інтелектуальне життя. Тримісячна дитина може запам'ятати складний музичний твір, якщо його програти їй кілька разів поспіль. Здатність немовляти до засвоєння інформації величезна.

Повторення в цей період має ще одну важливу функцію. Запам'ятовуючи казки і пісні при численному повторенні, дитина починає віддавати перевагу якійсь одній історії або пісеньці, продовжуючи ставити свої нескінченні питання, пов'язані з її змістом. Вона запам'ятовує казку, яка їй сподобалась, напам'ять і на її матеріалі певний час задовольняє свою цікавість про світ.

Цікавість породжує інтерес, який в свою чергу виховує волю, таку необхідну для дорослішання. Воля до дії не з'являється на порожньому місці. Воля стимулюється інтересом і в свою чергу спонукає людину до подальшого розвитку. Дитина слухає казки, пізніше вона виявляє цікавість до картинок, потім до букв і, нарешті, хоче навчитися читати.

Я знав одних батьків, які віддали свою дитину в інтернат на рік і два місяці, так як багато працювали. Коли дитина повернувся додому, вона сильно відставала у розвитку. Однак у віці 4 або 5 років у неї раптом з'явився інтерес до музики, особливо до занять скрипкою і фортепіано. Здивовані батьки не могли зрозуміти, звідки цей раптовий інтерес? Вони розуміли, що в інтернаті дитина не отримувала достатньо інтелектуального стимулювання, хоча перед сном дітям програвали платівки

з колисковими Моцарта і Шуберта.

Недостатнє інтелектуальне стимулювання, з одного боку, і повторення одних і тих же музичних творів, з іншого, сповільнили її розумовий розвиток, але підвищили її сприйнятливість до музики. Ця історія дуже показова і наштовхує на серйозні роздуми про неоднозначність різноманітних впливів на розвиток дитини в ранньому дитинстві.

Дитяча уява і фантазії розвивають творчі здібності

Багато батьків хотіли б виховати дитину творчою особистістю. Але боюся, що сучасна система виховання творчого начала з раннього віку недостатньо ефективна. Що таке творчість?

Важко дати точне визначення, але в найпростішому сенсі – це вільний політ уяви, це загострена інтуїція, що може вилитися в винаходи і відкриття. На цьому вищому рівні творчості інтелект, ерудиція і уява злиті воедино. Не викликає сумніву той факт, що успіхи творчості сягають корінням в суб'єктивне емоційне сприйняття і досліди раннього дитинства. Іншими словами, дитячі фантазії, що здаються дорослим такими далекими від реального життя, насправді є зародками творчості.

Наприклад, ви даруєте дитині іграшку, скажімо, якусь тваринку. Вона може ідентифікувати себе з цією твариною, скласти цілу історію про неї на основі якогось реального досвіду або казки, яку вона чула. Або, наприклад, якась картинка може розпалити її уяву до такої міри, на яку дорослі просто не здатні. Кажуть, Леонардо да Вінчі в дитинстві бачив відьом, літаючих під стелею, і різних потвор, які ворушилися серед плям і тріщин на стелі.

Дорослий малює чайник, а дитина бачить в малюнку рибу з розкритим ротом. Дорослий може докорити дитині: «Не говори дурниць, це чайник». Така відповідь буде помилкою і рівносильною знищенню бутона, вже готового розпуститися.

Розвивайте у дитини інтуїцію (шосте чуття)

Ми знаємо, що у людини є п'ять відчуттів: зір, слух, нюх, смак і дотик. Але у неї є і шосте відчуття – інтуїція. Завдяки шостому відчуттю багато жінок, наприклад, безпомилково дізнаються про зради чоловіка. Але якщо говорити серйозно, інтуїція – важлива умова будь-якого значного досягнення. Усі великі винахідники покладалися на свою інтуїцію, незва-

жаючи на свої величезні знання і досвід. Інтуїція перекриває всі п'ять відчуттів і таким чином є найдавнішим і фундаментальним відчуттям. Інтуїцію також називають «тваринним інстинктом», що виходить за рамки логіки і здорового глузду.

Я вже говорив, що дитина до трьох років дуже подібна до тварини, тобто вона ще не здатна логічно мислити і покладається на свої інстинкти. Дуже важливо пам'ятати про це і заохочувати розвиток її інстинктів, і вже у всякому разі не придушувати їх, прищеплюючи їй навички та намагаючись впливати на неї логікою і доводами розуму. Більш того, оскільки інтуїція – це сукупність всіх п'яти відчуттів, розвиток інтуїції загострює й інші відчуття.

Чи потрібні статеві відмінності у вихованні дитини

Коли батьки мріють, ким стане їх дитина, вони враховують її стать: «Він буде політиком або вченим?», «Сподіваюся, вона буде красунею і розумницею!». Чому ж ми по-різному ставимося до новонароджених хлопчика і дівчинки?

Насправді до трьох років у фізичному вигляді немає великої різниці між статями. Іноді ми навіть чисто зовні не можемо їх відрізнити. У деяких

мовах маленька дитина і зовсім вживається в середньому роді. Наука також вважає, що статеві відмінності починають проявлятися після трьох років. Відомий дитячий психолог Ван Орнштейн провів серію досліджень, з яких зробив висновок, що тільки після трьох років поведінка дитини починає відбивати статеву приналежність, а вже у віці чотирьох або п'яти років діти чітко проявляють свою стать в іграх. Таким чином, до трьох років тільки форма статевих органів вказує на відмінність між статями.

Незважаючи на це, батьки виховують дитину з урахуванням її статі. Наприклад, новонародженого хлопчика одягають у все блакитне, а дівчинку – в рожеве. Свого смаку у малюка поки немає, і що поганого в тому, якщо б хлопчик носив рожевий одяг, а дівчинка грала б з іграшковим пістолетом? Чи треба віднімати у хлопчика ляльку, якщо він виявив до неї інтерес? Навіщо постійно нагадувати йому, що він хлопчик? І чому дівчинка не може зацікавитися боротьбою?

Німецького поета Рільке виховували, як дівчинку, навіть одягали в жіночий одяг. Але від цього він не виріс жіночним. Замість того, щоб турбуватися, як би дівчинка не виросла чоловікоподібною, а хлопчик жіночним, краще б батькам усвідомити,

якої шкоди вони завдають психіці дитини, нав'язуючи їй свої уявлення про статеві відмінності.

Говоріть дитині правду на статеві теми

Статеве виховання активно обговорюється останнім часом у всіх засобах масової інформації. Головне питання, коли починати статеве виховання – в початковій школі чи в середній. Я знаходжу це питання недоречним. Статеве життя – це сфера інстинктів, чому ж треба приховувати від дитини правду до певного віку, а потім раптом починати говорити про це.

Хоча маленька дитина відчуває себе істотою середнього роду, вже в два або три роки вона починає ставити питання, що стосуються статевих проблем. Спочатку вона відкриває для себе, наприклад під час купання, що тато і мама влаштовані по-різному. Природно, вона ставить запитання. Якщо народжується ще одна дитина в сім'ї, вона запитує, як братик або сестричка з'явилися на світ.

На такі питання дитина повинна отримати чітку відповідь. Не треба жартувати або брехати їй. Збентеження і недомовки батьків зроблять цю тему забороненим плодом і тільки розпалять її

цікавість, породять непотрібні фантазії.

Інтуїція двох-трирічного дитини підкаже їй, що їй говорять неправду. Вона може не подати виду, але її цікавість дивна поведінка батьків лише підігріє.

Той аргумент, що дитина нібито занадто мала, щоб знати правду про статеве життя, несправедливий і в цьому випадку. Статеві теми слід обговорювати спокійно, в дружньому тоні, щоб з самого початку вона ставилася природно до цього питання. Ті дорослі, які вважають секс забороненою темою, просто отримали неправильне виховання в дитинстві.

Неправильне харчування виробляє погані звички на все подальше життя

Проблеми харчування виникають рано чи пізно в кожній родині. Жіночі журнали та посібники з виховання дітей сповнені статей на тему: «Як переконати дитину їсти те, що їй не подобається?»

Однак чи не краще задатися питанням, як уникнути причини, що ведуть до проблем харчування, ніж думати, як виправити те, що вже сформувалося. Неправильні звички дуже важко викорінювати. Якщо дитину примушувати їсти проти її бажання, у неї може початися блювота або виробитися відраза до їжі на все життя.

Я впевнений, що крім алергії на ті чи інші види

їжі, проблеми з годуванням виникають в результаті неправильного харчування в дитинстві. Якщо ви пропонуєте своїй дитині одну і ту ж їжу день у день, її смаки не розвинуться і вона буде відмовлятися від будь-якої нової їжі. Смаки дитини, так само як і інші відчуття, формуються майже повністю між роком і трьома. Не слід годувати її тільки тим, що корисно, як собаку або коня. Ваша дитина не скаже вам: «Це смачно!» або «Відмінно приготовано!». Проте дуже важливо, щоб вона отримувала задоволення від їжі, і щоб їжа була якомога більш різноманітною. Я б давав дитині найсмачніше, щоб у неї вироблялося правильне ставлення до їжі, і нехай батьки, якщо необхідно, доїдають те, що не дуже смачно. Велику увагу слід приділяти різним спеціям і добавкам до їжі, щоб вона дізналася якомога більше смакових відчуттів.

Розпорядок дня розвиває відчуття часу

Наш час, на відміну від мого дитинства, це час телебачення. Для сучасної дитини життя без телебачення немислиме. Тому батькам мимоволі доводиться дивитися передачі, які дивиться їхня дитина, щоб не втратити з нею контакт.

Телебачення виконує роль годинника в життя дитини, оскільки у кого ще немає відчуття часу. Кожна програма асоціюється у неї з якоюсь подією – тато йде на роботу, тато приходить з роботи, час іти спати тощо. Регулярність телевізійних програм виробляє у неї відчуття часу.

Зазвичай вважається, що маленька дитина живе тільки сьогоднішнім днем і для неї не існує понять «минуле» і «майбутнє». Приблизно до двох з половиною років, коли вона вже говорить, вона починає розуміти, що таке «до», «після», «вчора» і «завтра». Іншими словами, поки дитина не починає розуміти мову і говорити, у неї немає відчуття часу. Однак практика показує, що немовля все-таки розуміє, що таке теперішнє, майбутнє і минуле, завдяки повторюваним телевізійним програм. Сувору регулярність телевізійних програм точніша, ніж події сімейного життя, такі, як сніданок, обід, прихід батька з роботи. Телевізор може послужити хорошу службу в організації розпорядку дня дитини. Необхідно дотримуватися суворого режиму не тільки для того, щоб прищепити їй хороші манери, а й розвинути у неї відчуття часу. Деякі матері вчать дітей розуміти час по годиннику перш, ніж діти навчаться рахувати. Дитина не розуміє значення стрілок, тому марно показувати

їй на стрілки і говорити: «Восьма година, час йти спати». Дитина йде спати не тому, що вже восьма година, а тому, що стало темно, і тому, що їй хочеться спати. Регулярний розпорядок дня дозволяє виробити у дитини абстрактне відчуття часу. Сам цей розпорядок замінює дитині годинник.

Нові TV-програми допомагають дитині правильно говорити

Одна мама говорила мені, що її дворічний син вчиться правильно говорити, слухаючи радіо і телепрограми.

Ви, ймовірно, скажете, що немає сенсу дозволяти дитині слухати те, що вона не розуміє. Але їй зовсім необов'язково все розуміти, головне, щоб у неї виробилася звичка заучувати слова з правильними наголосами, інтонацією і вимовою.

Неграмотна мова і погана вимова – продукти середовища, в якому росте дитина. Середовище мимоволі справляє на нашу свідомість незабутнє враження, і його нічим потім не зітреш. Якщо у дорослого є якісь особливості вимови, він майже завжди передає їх дитині, яка потім передасть їх своїй дитині. Таким чином передаються з покоління в покоління всі неправильності і спотворення в мові.

Якщо правильна вимова міцно увійде в свідомість дитини, вона зможе згодом уникнути впливу жаргонів, якими рясніють засоби масової інформації, а вже якщо буде користуватися ними, то без шкоди для своєї мови.

2. ВИХОВАННЯ ХАРАКТЕРУ В ДИТИНСТВІ

Музична гармонія найкраще засвоюється в ранньому дитинстві

У фільмах часто показують, як сім'я або група друзів, захоплені спільним співом, організовують своє дозвілля. Прості сільські жителі, які не мають освіти, із задоволенням співають хором, і їхні голоси звучать на диво мелодійно і гармонійно. Слухаючи таке виконання, дитина навчається музичної грамоті не з окремих нот, а відразу з цілих співзвуч. Це допомагає їй зрозуміти різницю між звуками при їх зіставленні. Дитині легше зрозуміти те, що має певну структуру. Комбінації звуків допомагають їй інтуїтивно відчутти відношення звуків і індивідуальні якості кожного звуку. Досконалий слух можна виробити у дорослого, але можна й у маленької дитини, якщо дати їй правильне музичну освіту.

Навчання грі на скрипці розвиває здатність до концентрації уваги

У 1970 році на ярмарку в Осаці відбувся концерт маленьких скрипалів в честь Дня ООН. Він почався об 11 ранку, але вже о 8 ранку більшість дітей, в тому числі три-і чотирирічні, стояли на площі, не дивлячись на холод, репетируючи і налаштовуючи свої скрипки. Я був вражений цілеспрямованістю дітей.

Звичайно, дитина повинна залишатися дитиною, живою і цікавою. Але жвавість і непосидючість – це не одне і те ж. Остання якість дуже небажана у дорослих. Той, хто не здатний довго зосереджуватися на чомусь одному, витрачає даремно масу часу й енергії на кожне завдання.

Той, хто виробив в собі високий ступінь концентрації уваги, має величезні переваги. Вважається, що учні музичних шкіл дисципліновані і добре виховані. Ви можете подумати, що батьки тримають цих дітей в строгості, і це може зробити їх нудними і серйозними з самого дитинства. Нічого подібного! Вони добре поводяться не тому, що на уроках присутні батьки, а тому, що вони здатні до високого ступеня концентрації уваги без всяких особливих зусиль. Навчання дається їм легко, і

вони встигають зробити більше за інших дітей за той же час. Таким чином, у них залишається більше вільного часу.

Всі батьки, чиї діти відвідували скрипковий клас доктора Сузукі, стверджували, що їхні діти ніколи не мучилися, готуючись до іспитів, що вони без напруги добре вчилися, хоча проводили багато часу, граючи з дітьми на дворі. Це питання виявило абсолютно новий тип дитини-інтелектуала: життєрадісної, тямущої і зовсім не схожої на загальноприйнятий стереотип блілого худого очкарика.

Відомий вислів Конфуція – «в гармонії з музикою». Мається на увазі, що музика пом'якшує душу і покращує характер. Музичні заняття вимагають регулярних тренувань, які в свою чергу виховують здатність до концентрації уваги. Таким чином, музика також сприяє правильному формуванню характеру.

Гра на скрипці розвиває риси лідера

Здатність керувати іншими людьми вважається виключно дорослою рисою, і тому ця якість виховується в більш пізньому віці. Насправді якості лідера починають розвиватися набагато раніше, ніж вважається. Помічено, що в будь-якій групі

дітей хтось обов'язково починає грати роль лідера. У своїй книзі «Дитяча психологія» доктор Ямашита каже, що потенційний лідер завжди залишається зосередженим на своїх думках і діях, навіть якщо навколо нього повно інших дітей. У грі або інших заняттях він завжди намагається створити щось нове і перший береться за втілення своїх ідей.

Ці ж якості виховуються і заняттями на скрипці. Тому немає нічого дивного в тому, що учні доктора Сузукі – це життєрадісні, енергійні діти зі схильністю до лідерства, а зовсім не бліді генії. Ці діти з часом стануть лідерами в суспільстві, яке завжди потребує таких людей.

Багато учнів доктора Сузукі зайняли провідні пости в найславетніших оркестрах світу.

Музична освіта в ранньому віці відбивається навіть на зовнішності дитини

Вважається, що зовнішність людини цілком залежить від спадковості. І все ж ви напевно не раз помічали, як змінюється зовнішність людини в залежності від того, як складається її життя. Звичайно, змінити кардинально форму очей або носа можна тільки за допомогою пластичної операції,

але зовнішність в цілому і манера поведінки дуже помітно змінюються в залежності від життєвих обставин. Особливо наочно ці зміни можна спостерігати у дітей. Так, наприклад, зовнішній вигляд дитини, яка слухає музику або бере уроки музики, безумовно змінюється під впливом цих занять. Ми провели експеримент в Асоціації раннього розвитку з групою немовлят, які спочатку, коли матері вперше зібрали їх разом, нічим один від одного не відрізнялися. Потім довільно відібрали з цієї групи дітей і дали їм слухати «Маленьку нічну серенаду» Моцарта. Через чотири місяці ці діти суттєво відрізнялися від інших: вони були жвавішими і їхні очі блищали яскравіше.

Відомий японський музичний критик Мару написав мені в листі: «Звуки мають величезний вплив на людину. Уважні матері, мабуть, помітили, як змінилися діти з часу Другої світової війни. Це сталося з трьох причин: 1) виріс культурний рівень самих матерів; 2) поліпшилося харчування; 3) посилився вплив звуків на дітей. Мару впевнений, що музика змінює вираз обличчя. Він помічав цей цікавий феномен неодноразово. Тому він користується методом «занурення людини в музику», повністю впевнений, що музика робить людину красивою. Він вважає, що вже місячній дитині

недостатньо слухати тільки мову, вона, безумовно, чує і музику, яка звучить по радіо, телебаченню, з магнітофонних записів.

Заучування віршів тренує пам'ять

*Сніг тане
на гілці дерева,
де голуб воркує.
Дивись, маленьке кошеня
м'яко ступає
по опалим осіннім листям.
Повзає і сміється дитина,
їй виповнилося два роки
цим ранком.*

Це традиційний японський вірш – хайку, написаний Іссою Кобаяні, поетом пізнього середньовіччя.

У нашій експериментальній школі виховання талантів такі хайку вчать для тренування пам'яті. Хайку дуже підходять для цієї мети, тому що вони короткі, ритмічні – вони легко запам'ятовуються. Крім того, вони відповідають тим вимогам, які пред'являють до дитячої поезії: «вірші для запам'ятовування повинні виховувати в дитині благородні почуття, і вони повинні бути красиви-

ми, вишуканими і такими, що заслуговують того, щоб їх пам'ятати все життя. І в той же час вони повинні подібатися дитині».

Спочатку діти вчать по одному віршу Ісси кожен день. Їм розповідають про зміст вірша, на наступний день вони читають його напам'ять і отримують завдання вивчити новий. Таким чином, дитина тренує пам'ять, але при цьому отримує задоволення. Якщо спершу дитині потрібно почути вірш десять разів, перш ніж вона його запам'ятає, то наступного разу їй достатньо трьох-чотирьох повторень, а потім і одного разу. Мені говорили, що дитина вивчає 170 віршів Ісси за рік.

Повторення – велике діло. Це аксіома. Якщо дитина забула рядок, нехай повторить весь вірш від початку до кінця. Ті, хто тренував свою пам'ять таким чином, можуть запам'ятати цілу казку після чотирьох або п'яти прочитань.

Деякі читачі з сумнівом поставляться до такого методу тренування пам'яті. Я теж спочатку вважав, що хайку Ісси не зовсім підходять для дітей. Однак мета таких занять не просто заучувати напам'ять, але також розвивати естетичні почуття дитини, її розумові здібності та творчий потенціал.

Мозок дитини здатний утримати в пам'яті від 100

до 200 коротких віршів. Але пам'ять іржавіє, якщо її не використовувати. Чим інтенсивніше вона використовується, тим краще вона функціонує і розвивається.

Здібності дитини до запам'ятовування потрібно тренувати, поки вона знаходить задоволення в повторенні.

Оточуйте маленьких дітей кращим, що у вас є

За старих часів продавець старожитностей оточував свого учня протягом перших шести місяців навчання тільки найціннішими і справжніми витворами мистецтва, щоб, надивившись на них, він завжди міг відрізнити справжній антикваріат від підробки.

Цей метод навчання добре підходить для виховання дитини. Якщо у неї в мозку, який поки що ще як чистий аркуш паперу, запам'ятається справжнє мистецтво, воно залишиться там на все життя. Її мозок відмовиться сприймати підробку, коли вона стане дорослою і батьки не зможуть впливати на її смаки. Якщо ж в її мозку закарбуються підробки, вона буде нечутливою до справжнього мистецтва. Звичайно, не завжди легко відрізнити справжнє

від фальшивого. Формуючи естетичні потреби своєї дитини, батьки повинні довіряти і своїм смакам і керуватися прекрасними витворами мистецтва, які цінувалися в усі віки. Не треба давати дитині тільки книжки з примітивними картинками, бо вона нібито не зрозуміє більш складної мови живопису. Якщо батьки цінують Матісса і Пікассо, вони, безумовно, можуть показувати їхні картини своїй дитині. Якщо вони отримують задоволення від музики Бетховена і Моцарта, нехай і дитина їх слухає як можна частіше.

Коли в мозку утворюється стереотип справжнього мистецтва, він буде підставою для оцінки творів мистецтва в подальшому житті.

Сьогодні матері у всіх країнах світу сварять своїх дітей за те, що їх нічого не цікавить, крім поп-музики. Але чого ще можна чекати від підлітків, якщо з самого раннього дитинства вони, як правило, чують тільки цю музику, яка міцно закарбувалася у них в мозку. Зрозуміло, вони вже не в змозі сприймати більш складну музику. Коли певні штампи сформовані у свідомості, пізно привчати дітей до чогось іншого.

Сила впливу музики і живопису, цих двох видів мистецтва, які формують естетичний смак, залежить від раннього виховання. Якщо буде закладе-

но міцний фундамент, це полегшить дитині подальше життя. Допомога батьків повинна бути своєчасною.

Дитина – великий імітатор

Коли мені було три роки, мені подобалося імітувати заїкання одного нашого сусіда. Мама лаяла мене: «Припини! Заїкання заразне».

Автор багатьох книг про раннє дитинство К.М. Джоунс рекомендує водити дитину, яка боїться собак, туди, де діти грають зі своїми собаками. Наслідуючи цих дітей, вона позбудеться свого страху.

Я чув від однієї матері, що її дитина була дуже перебірливою в їжі, поки вона не почала садити її за стіл з іншими дітьми того ж віку, які з жадібністю їли будь-яку їжу. Іноді дитина з поганим апетитом раптом починає добре їсти після візиту в будинок, де діти їдять з великим апетитом. Мати може подумати, що її дитині не подобається приготована саме нею їжа, а насправді вона просто наслідує інших дітей.

Діти починають наслідувати інших вже в перший рік життя, а на другому і третьому році вони наслідують свідомо, і не тільки дітей свого віку, а й стар-

ших. Недарма кажуть, що діти – дзеркало дорослих. Тому в присутності дитини, звертайте увагу на свою поведінку, особливо коли у дітей активний період наслідування. Трирічні діти імітують всі жести, манеру говорити, ходу тощо.

Ця схильність до наслідування впливає також і на емоційний стан дитини. Дитина може стати нервовою, погравши з іншою нервовою дитиною, або раптом почати боятися літаків, якщо її приятель їх боїться.

Наслідуючи, дитина не просто мавпує – це акти справжньої творчості. Тому не сваріть її і не ставтесь до цього занадто серйозно, щоб не вбити в зародку творчу особистість, що, зрозуміло, не входить у ваші плани.

Успіхи в одній справі дають впевненість в інших справах

Як ми вже не раз стверджували, уроки гри на скрипці або заняття іноземними мовами потрібні не для того, щоб виростити з дитини генія, але, головним чином, щоб сприяти її загальному інтелектуальному розвитку. Для дитини корисніше пробувати свої сили в різноманітних заняттях, з якомога ширшим колом предметів, ніж зосереджу-

ватися на чомусь одному.

З іншого боку, якщо вона досягне успіху в одній області, це додасть їй впевненість у собі і вона буде успішніше просуватися в інших заняттях.

Прикладів такого роду дуже багато. У класі доктора Сузукі був дуже сором'язливий хлопчик трьох років. Він погано розмовляв в порівнянні з іншими дітьми, вони над ним сміялися і не приймали його в ігри. Коли йому запропонували спробувати пограти на скрипці, він розплакався і до неї навіть не доторкнувся. Через кілька місяців відвідування класу терплячого доктора Сузукі хлопчик почав грати, а через шість місяців він вже краще всіх виконував піццикато. Це додало йому впевненості в своїх силах. На подив батьків він почав займатися з власної ініціативи. Більш того, він став набагато більш комунікабельними і енергійніше і в інших справах. Він часто зображав з себе диригента, став лідером серед сусідських дітей, і його мова зовсім виправилася.

Такі перетворення відбуваються і з дорослими людьми, але у маленьких дітей, у яких психологічні переживання ще не глибокі, подібні зміни відбуваються набагато легше.

3. ТВОРЧІСТЬ ТА НАВИЧКИ

Дайте своїй дитині олівці якомога раніше

У вісім місяців дитина вже може утримати олівець. Здатність хапати краще, ніж що-небудь інше, свідчать про здоровий розвиток дитини. У цьому ж віці дитина починає рвати книжки, роздирати на частини іграшки, доводячи матір до відчаю. Іншими словами, дитина входить в стадію самоствердження.

Важливо розумно спрямовувати вчинки дитини, оскільки від цього залежить її майбутня здатність до творчості. Дайте їй кольорові олівці. Вона, звичайно, відразу ж почне малювати скрізь. Якщо ви дасте їй аркуш паперу, вона накреслить кілька кривих ліній і швидше за все порве папір. Для вас це просто каракулі, а для неї це самовираження.

Однак багато батьків мимоволі пригнічують це прагнення до самовираження. Вони нав'язують їй свої уявлення: «Тримай олівець ось так!», «Яблука повинні бути червоні», «Малюй коло ось так», «Не рви книжку», «Не кидай папір на підлогу», «Не пиши на столі». Чи не занадто багато заборон для однієї маленької дитини?

Іноді будинок, де є маленька дитина, вражає своєю чистотою і порядком. Зазвичай гість робить комплімент матері, яка тримає будинок в такому порядку і за дитиною встигає дивитися. Дійсно, догляд за дитиною з ранку до ночі не залишає ні часу, ні сил для підтримки чистоти в будинку. Для матері було б шоком дізнатися, що її сумлінність у веденні господарства заважає творчому розвитку її дитини.

Все, що дитина робить руками, – малює, розкидає іграшки, рве папір – розвиває її інтелект і творчі задатки. Чим швидше ви дасте дитині олівці, тим краще будуть результати. Але якщо одночасно ви будете щохвилини її зупиняти, то все одно ви тим самим заважаєте розвитку її творчих здібностей.

Стандартний папір для малювання – стандартна людина

Художник-ілюстратор Хіроші Мінабе незадоволений сьогоднішнім вихованням дітей до трьох років. Деякі його ідеї здаються мені такими, що заслуговують на увагу.

Наприклад, він говорить, що перш ніж почати малювати картину, художник вирішує, якого формату вона буде. Дитині ж дають стандартний аркуш паперу і таким чином вже позбавляють її

можливості вибору.

Таке ж ставлення ми спостерігаємо і в інших питаннях. Наприклад, вважається, що дитині підходять тільки спеціальні дитячі пісеньки і казки. Така відсутність уяви з боку дорослого в свою чергу обмежує уяву дитини.

Коли дітям пропонують аркуші паперу тільки стандартного розміру, вони підсвідомо засвоюють думку, що всі картинки повинні бути тільки такого розміру, і що це те, що від них хочуть батьки і вихователі.

Дитина бачить величезний світ (набагато більший, ніж батьки можуть собі уявити), коли вона вперше бере в руки олівець і виявляє, що він може залишати сліди на чистому папері. Цей величезний світ набагато більший, ніж стандартний аркуш паперу. Я б давав дитині величезний аркуш паперу, щоб вона повзала по ньому, малюючи. Стандартний аркуш сприяє вихованню стандартної людини, позбавленої творчості і достатньої життєстійкості.

Надлишок іграшок розсіює увагу дитини

Мені здається, в Японії дітям дарують занадто багато іграшок. Я часто спостерігаю в магазинах,

як дитина доводить себе до істерики, вимагаючи купити вподобану нею іграшку, і батьки не витримують і купують. Однак багато фахівців з дошкільного виховання вважають, що, відмовляючись задовольняти будь-яке бажання своєї дитини, батьки проявляють не брак любові до неї, а навпаки, діють в її ж інтересах. Багато психологів вважають, що, коли навколо дитини занадто багато іграшок, це її пригнічує і їй важко зосередитися на чомусь одному. Дитина найкраще грає з однією іграшкою, придумуючи різноманітні ігри з нею. В її уяві шматок дерева або зламана кришка від чайника можуть перетворитися в казковий будинок або чудове озеро і будуть куди цікавішими, ніж дорога іграшка з магазину.

Таким чином, якщо ви хочете розвинути у дитини нестандартне мислення і винахідливість, не купуйте їй все, що вона просить. Цим ви досягнете протилежного ефекту.

Не варто прибирати подалі все, що може бути небезпечним для дитини

Занадто турботливі матері намагаються прибрати подалі все, що може принести шкоду дитині. Коли дитина починає повзати або ходити, вона ще так нестійка, весь час перекидає вази, хапається за електропроводку, ковзає на бетонній підлозі.

Звичайно, матері намагаються позбавити дитину від будь-якої небезпеки, прибравши все з її шляху, і залишаючи тільки тупі предмети і те, що або не може зрушити з місця. Таким чином, вони практично створюють вакуум навколо своєї дитини.

Я вже згадував про користь тактильних відчуттів для розвитку дитини. Мадам Монтессорі рекомендує свідомо пропонувати дитині предмети жорсткі і м'які, грубі і ніжні, тупі і гострі, важкі і легкі. Дитині цікаво все, що її оточує. Вона чіпає і обмацує предмети, а іноді перекидає або рве їх на частини, і це свідчення її зростаючої допитливості і творчого потенціалу.

У дитини своє власне уявлення про порядок

Хоча для дитини шкідливо жити в обстановці ідеального порядку в домі, я не стверджую, що в будинку повинен бути хаос. Як я вже не раз говорю, в її мозку активно формуються стереотипи, і це робить її чутливою до квітів, форм, місцезнаходженням в просторі.

Оскільки її здатності до розпізнавання образів розвиваються в результаті постійного повторення, я роблю висновок, що якщо вона завжди знаходить

один і той же предмет на одному і тому ж місці, це чинить на неї позитивний вплив, як і у випадках із засвоєнням інших навичок.

Дитина дуже чутлива до будь-яких змін в її житті. Іноді малюк починає плакати ні з того ні з сього, втрачає апетит, у нього піднімається температура. Ці симптоми можуть бути реакцією на зміни в обстановці, які дорослий може і не помітити. Іншими словами, будь-які зміни порушують уявлення дитини про порядок. Якщо ці зміни неприємні їй, вона, природно, реагує відповідно.

Ми повинні зрозуміти, що діти набагато чутливіші до змін в певному порядку речей, ніж дорослі. Діти сприймають предмети не відокремлено, а у взаємозв'язку один з одним. Це в свою чергу сприяє їх розвитку, тому нам, дорослим, слід уникати різких змін, які можуть порушити уявлення дитини про стійкість і порядок в світі.

Створіть для дитини спостережний пункт

Мені часто спадало на думку при погляді на немовля, що лежить в колісці, що йому нема на що дивитися, окрім голої стелі або сітки від комарів. Іноді з'являється обличчя дорослого і швидко зникає.

Це не добре. Дитині треба на щось дивитися. У всьому світі батьки підвішують брязкальця над ліжечком. Я не впевнений, що цього достатньо.

Мадам Монтессорі розділяє мої побоювання. Вона стверджує, що в цьому віці діти жадібно вбирають будь-які сенсорні відчуття і що ця потреба не може бути задоволена, якщо дитина постійно лежить на спині в своєму ліжечку або в колисці. Хоча дорослі періодично нахиляються над дитиною, це тільки дратує її очі, оскільки вона намагається простежити за зникаючим предметом, не будучи в змозі повернути голову. Я пропоную класти її під нахилом, щоб у неї був огляд, замість того, щоб щохвилини нахилитися над нею або закидати її іграшками. Таким чином, вона зможе бачити, що відбувається за межами її колиски.

Іграшки повинні бути приємними на дотик

Художник Хіроші Манабе відомий своєю неповторною манерою живопису. У нього своя теорія виховання дітей, яку він випробував на своїх дітях.

«Я ніколи не купую їм готових іграшок. Я даю їм набори деталей, з яких вони можуть зібрати іграшку самі. Навіть якщо у них не виходить і вони почи-

нають плакати, вони знають, що їм все одно ніхто не допоможе. Якщо вони хочуть мати іграшку, вони повинні зібрати її самі. Тому діти намагаються з усіх сил».

Це чудовий виховний прийом – він включає в себе «радість досягнення», чого позбавлена дитина, що має лише готові іграшки. Дуже важливо, однак, щоб розбірна іграшка відповідала віковим можливостям дитини, інакше цей метод обернеться жорстокістю по відношенню до дитини.

У дитячому магазині навіть у дорослих розбігаються очі від великої кількості яскравих, оригінальних іграшок. Ми витрачаємо все до копійки, чекаючи, що дитина буде в такому ж захваті від цих покупок. Але зазвичай дитина грає з новою іграшкою кілька хвилин і потім закидає її. У кожного з батьків був такий досвід.

Готові іграшки рідко подобаються дітям, оскільки вони мають мало спільного з навколишнім світом. Їм недостатньо, щоб іграшка була красивою або кумедною. Напевно, з залізницею малюк пограє довше, збираючи і розбираючи рейки, спостерігаючи, як рухається поїзд.

За ідеями Монтесорі розроблена серія іграшок, які імітують реальні предмети побуту. Їх можна чіпати, кидати, поміщати всередину один одного,

розстібати і застібати, відкривати і закривати. Все це навички, необхідні дитині в житті.

У дорослих часто бувають спотворені уявлення про цінності тієї чи іншої іграшки, засновані на їхніх власних дитячих враженнях. Малюк з цікавістю вивчає оточуючі його предмети і особливо реагує на ті, які дарують йому «радість досягнення» і задовольняють його потребу у творчості.

***Книжки не тільки для читання,
а кубики не тільки для будівництва***

З нашою обмеженою уявою ми, дорослі, вважаємо, що книжку потрібно тільки читати, а з кубиків – будувати.

Книжки і кубики зазвичай бувають першими іграшками дитини. Дорослі нав'язують дитині свої уявлення про те, як треба з ними грати. Якщо дитина грає по-своєму, значить, мета досягнута незалежно від того, з чим і як вона грає. Поправляти її – значить заважати її творчому розвитку або навіть віднімати у неї бажання грати взагалі.

Вона може використовувати книгу як тунель, або малювати на ній, або порвати її. Краще взагалі не давати їй книжок, ніж наполягати, щоб вона їх тільки читала. Коли у неї з'явиться інтерес

до читання, вона і сама зрозуміє, що книги найцікавіше читати.

Дитині нудно грати з готовою іграшкою, яку можна використовувати тільки за якомусь одним призначенням. Якою б дорогою ця іграшка не була, вона не буде цінною для дитини, якщо вона не може щось робити з нею руками або пристосувати її у відповідності зі своєю багатою уявою.

Майже всі батьки пройшли через це. Зазвичай першій дитині купували занадто багато іграшок, а другій вже менше, зрозумівши, що дитині насправді зовсім не потрібна їх купа. Краще мати кілька, але корисних іграшок.

Для малюка – ігровий матеріал все, що він чіпає і бачить. Немає особливої потреби взагалі купувати йому іграшки, і не наполягайте, щоб він обов'язково грав так, як «заведено».

***Ліплення, вирізання візерунків з паперу
та складання паперових фігур
розвиває творчі задатки дитини***

Озирніться навколо – ви будете вражені, скільки існує простих іграшок, які використовувалися століттями. Це глина, папір для вирізання, кольоровий папір для складання фігурок.

Ці матеріали мають одну загальну характеристику – вони не мають певної форми або призначення. Іншими словами, їм можна надати будь-якої форми. Саме тому вони є ідеальними іграшками для дитини раннього віку, коли інтелект розвивається найшвидше. Вона може робити з цими матеріалами все, що їй заманеться. Припустимо, ми даємо глину і папір малюкові, якому ще й року немає. Він їх помацає без будь-якої мети, не маючи наміру щось зробити з них, а тільки вивчаючи їх. Але перебираючи їх у руках, він уже змінює їх форму, з подивом спостерігаючи за цими змінами. І це вже саме по собі цінний досвід.

У цьому віці дитина буде просто ще і ще раз м'яти і чіпати глину і папір, отримуючи задоволення від цього процесу. Підсвідомо вона починає розуміти причинно-наслідкові зв'язки між дією і результатом.

Поступово вона починає намагатися надати форму глині і зробити кораблик з паперу. Ці іграшки легко перетворити і в прості предмети, і в дуже складні, в залежності від стадії розвитку дитини.

Дитина, яка почала ліпити в ранньому віці, істотно випереджає своїх побратимів в освоєнні різних навичок. І справа тут не в тому, що вона раніше почала практикуватися в ліпленні, а в тому, що

ліплення рано розбудило її інтелектуальні й творчі задатки.

Спритність рук і самовираження – це перші, але далеко не єдині якості, які здобуваються дитиною завдяки ліпленню.

Рольові ігри розвивають творчі здібності дитини

Головна мета таких занять, як уроки музики або іноземної мови, як ми вже не раз підкреслювали, це не стільки навчити дитину чогось, скільки розвинути її безмежний потенціал. Цій же меті служать рольові ігри.

Автори книги «Деякі аспекти дитинства видатних людей» роблять наступний висновок: кожна дитина, незалежно від ступеня її обдарованості, заслуговує уважного до себе ставлення, заохочення і допомоги, щоб вона розвинула максимально все краще в собі, незалежно від свого соціального стану або расової приналежності. Ми, дорослі, повинні дати їй це розуміння і допомогти, а це вимагає часу і терпіння.

Дитячий письменник Горо Макі вважає, що театр або рольові ігри – один з кращих способів розвитку дитячої творчості. Однак він із сумом констатує,

що оскільки на дитині не відразу позначався позитивний вплив участі в театральних виставах, то батьки, які завжди очікують негайних результатів, можуть бути розчаровані. Я бачив результати спостережень над дітьми, яких заохочували грати в театр і складати п'єси. У першому і другому класі початкової школи вони вчилися посередньо або навіть нижче середнього, а потім різко виривалися вперед, залишаючи інших дітей далеко позаду.

Я зовсім не пропоную дітям грати ролі в п'єсах або кривлятися. Я маю на увазі самовираження через рухи тіла і слова, на відміну від олівців або музичних інструментів. Найцінніше в цих іграх – це можливість прямого і вільного самовираження в стосунках з іншими членами групи.

Фізичні вправи стимулюють розвиток інтелекту

Професор Куньо Акуцу проводив дослідження за завданням Асоціації раннього розвитку та з'ясував, що погана постава при ходьбі є результатом недостатньої фізичної підготовки в дитинстві.

Діти починають ходити найраніше в вісім місяців. Якщо їх не тренувати на основні рухи в цьому віці, вони ніколи не будуть виконувати їх правиль-

но, і ніколи не отримають інших навичок, основу яких складають ці ж мозкові системи. У цьому сенсі ранні тренування в ходьбі грають ту ж саму роль, що і ранні уроки музики або іноземної мови.

Я збираюся докладно поговорити про фізичне виховання дитини, щоб переконати батьків, що, по-перше, основні рухові навички треба тренувати в дитинстві, і по-друге, правильна фізична підготовка прекрасно стимулює розумовий розвиток малюка.

У дитинстві мозок дитини не розвивається окремо від тіла. Розумовий розвиток відбувається паралельно з фізичним і сенсорним. Наприклад, плавання розвиває не тільки м'язи, але й рефлекси.

Професор Ацуко пише: «Фізичні вправи поліпшують роботу всіх органів і підвищують опірність дитини до зовнішніх стресів».

Звичайно, дитина виросте, навіть якщо ви просто годуєте її і дбаєте про неї. Але якщо ви більше нічого не даєте їй, то той набір здібностей, з якими вона народилася, залишиться нерозвиненим. Фізичні вправи – один з головних компонентів її розвитку. Вони стимулюють розвиток м'язів, кісток, внутрішніх органів і мозку. Було помічено, що дитина, яка починає рано ходити, буває дуже тямущою. Ймовірно, це від того, що

більш інтенсивне фізичне навантаження сприяє розвитку її інтелекту.

***Тренуйте ліву руку так само,
як праву***

Чи багато лівшів серед ваших знайомих? Напевно, один або два. А людей, які однаково володіють обома руками, ще менше. Не знаю чи були Адам і Єва правшами, але на якомусь етапі в історії людства користування правою рукою стало нормою. Все розраховано на правшів – автомобільне управління, спортивний інвентар, кухонне обладнання та інструменти. Тому за традицією батьки вчать дітей користуватися правою рукою.

В Америці набагато більше, ніж в Японії, людей, які однаково вільно володіють і правою і лівою рукою. Але правшів все-таки більше, ніж лівшів. Чи має ця перевага правої руки під собою будь-які підстави? Є теорія, що упор на ліву руку перевантажує серце. Але я ніколи не зустрічав лівшів з хворим серцем. Я знаю одну людину, яка, будучи лівшею ще в дитинстві натренувала і свою праву руку і тепер легко і вільно володіє обома. Коли я почув про це, я спробував натренувати свою ліву руку, але безуспішно. У моєму віці це вже неможливо: ліва рука

пише каракулі, і навіть м'яч не летить в ціль.

Права і ліва руки народилися одночасно, і їх анатомія однакова. Чому ж вони функціонують по-різному? Мабуть, тому що з дитинства до них було різне ставлення. Мавпи не бачать різниці між правою і лівою руками, вони вільно користуються обома руками для їжі та гри. Таким чином, людина в цьому відношенні менш досконала, ніж мавпа.

Є припущення, що якщо мати завжди тримає дитину на лівій руці під час годування, щоб правою робити щось ще, то її права рука завжди виявляється притиснутою, і тоді її ліва рука буде розвиватися краще. Іноді дитина випадково починає писати лівою рукою, і вона розвивається краще, ніж права.

Кожен може розвинути однаково і праву і ліву руку, якщо почне це робити в ранньому дитинстві. Я вже говорив, що тренування пальців сприяє розвитку інтелекту. З цієї точки зору не слід нехтувати лівою рукою.

Дітям корисна ходьба

Через автомобільний рух ми вже не бачимо дітей, які на вулицях грають. Їх ведуть за руку мами, їм не дозволяють йти самим. Перш, ніж ви почнете скаржитися, що у вас немає часу тягнутися зі швидкі-

стю вашої дитини, подумайте, наскільки корисна для неї ходьба.

У ходьбі бере участь все тіло. З 639 м'язів нашого тіла 400 беруть участь в ходьбі. На відміну від інших фізичних вправ в ходьбі ритмічно чергуються напруга і розслаблення. При правильній ходьбі м'язи однієї ноги напружуються, в той час як на іншій вони відпочивають. Відбувається плавний рух без втрат енергії.

Не випадково багато письменників кажуть, що, коли робота у них стопориться, вони виходять на прогулянку, в процесі якої з'являються нові ідеї. Цілком ймовірно, ходьба стимулює розумовий процес. Ми не помічаємо процесу ходьби, сприймаючи його як щось само собою зрозуміле. Але це не так. Як показує історія з двома дівчатками, що вирости у вовчій зграї, дитина так і буде повзати, якщо її будуть оточувати істоти, які пересуваються на чотирьох ногах. Дуже важливо, щоб дитину вчили правильно ходити з раннього віку.

Рухові здібності теж потребують тренувань

Подружжя Ікеда, обидва гімнасти, вирішили свого первістка тренувати по системі, розробленій

нашою Асоціацією раннього розвитку. Він незабаром проявив дивовижні спортивні здібності. Батьки вирішили, що він успадкував їхні таланти, що це у нього «в крові». Тому з другою дитиною вони не займалися, і вона зовсім не проявила ніяких спортивних здібностей, хоча народилася від тих же батьків-спортсменів. Пара зробила висновок, що рухові здібності мало залежать від спадковості, а більше від тренування.

Наша статура і координація рухів передаються у спадок. Але те, як ви зумієте розвинути задатки, які ви отримали від природи, залежить від тренування. Можна від народження мати прекрасні дані для занять плаванням або гімнастикою, але без відповідного тренування ці задатки не будуть реалізовані. У той же час дитина, народжена зі слабкими фізичними даними, може досягти великих спортивних успіхів.

Геніальні брат і сестра, що говорять на семи мовах, про яких я раніше розповідав, народилися слабкими фізично. Але в результаті наполегливих занять бігом і відтисканням вони досягли хороших результатів. Молодшу дівчинку почали тренувати в 11 місяців, а її старшого брата в два з половиною роки. В результаті сестра бігає навіть краще за брата. Цей приклад ще раз доводить, що рухові

здібності залежать не стільки від спадковості, скільки від ранніх тренувань. Те, що називають природженою здатністю до спорту, насправді результат того, що дитина росла в спортивному середовищі.

***Чим раніше почати заняття
спортом, тим кращий результат***

Я вже розповідав, як плавають діти віком всього кілька місяців і що дитина, яка тільки вчиться ходити, може легко навчитися кататися на роликових ковзанах, в той час як дорослому оволодіти цими вміннями дуже важко, часом настільки важко, що зникає будь-яке бажання навчитися. Я почав грати в гольф після сорока. І хоча вже 15 років старанно тренуюся, граю все ще погано. Якби я почав грати в дитинстві, то впевнений, що грав би набагато краще, не витративши на це стільки зусиль.

Один мій знайомий почав вчити своїх дітей грати в гольф, коли одному було сім, а іншому дев'ять років. Молодший набагато випереджає старшого, навіть зараз, через 8 років, хоча старший має атлетичну статуру і перевершує молодшого в інших видах спорту. Їхній батько намагався зрозуміти, в

чому причина успіхів молодшого сина. Єдине пояснення – це те, що він почав раніше тренуватися.

***Для дитини робота і гра –
це одне і те ж***

Мені хотілося б дати вам такі поради: нехай ваша дитина трудиться стільки, скільки може, але за однієї умови, що для вас не важливий результат її роботи.

Для дитини важливий не результат її діяльності, а сам процес. Ми ж, дорослі, хочемо, щоб кожна робота була доведена до кінця. І в цьому бачимо відмінність роботи від розваг.

Якою б простою не була робота, дитині слід показати, як її робити. Робота часто вимагає обережності і концентрації уваги, які не потрібні в грі. Тому участь дитини в простій роботі по господарству дуже корисна для розвитку її інтелекту і рухових здібностей. Як не дивно, багато батьків забувають, що дитина може разом з дорослими прополювати город, поливати, мити підлогу, прибирати будинок. Цьому легко навчитися, і це безпосередньо стосується повсякденного життя. Звичайно найлегше залишити малюка з самим собою. Дитину не треба вчити грати, наба-

гато важче навчити її виконувати просту роботу по господарству. Але ті батьки, які, щоб полегшити собі життя, вважають, що «жорстоко примушувати працювати маленьких дітей», обділяють свою дитину.

ЧАСТИНА 5

**ЧОГО СЛІД УНИКАТИ.
ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ**

Ранній розвиток – це не підготовка до дитячого садка

Я отримую багато листів. Деякі не згодні з моїми поглядами, хоча більшість поділяють їх. На жаль, багато хто розглядає раннє виховання як підготовку до дитячого садка або як виховання талантів.

Одна мати пише: «Мені здається, головна проблема в недосконалості шкільної освіти, а не в ранньому дитинстві. Я сумніваюся, що сучасна школа може продовжити те, що розпочато в ранньому вихованні. Єдиний критерій в школі – оцінка на іспиті. Чи не вбиває ця система решту задатків дитини, які вдалося частково розвинути в ранньому дитинстві?»

Я теж сумніваюся в розумності шкільної системи в Японії, де всі діти йдуть в шість років в школу, навчаються за однією і тією ж програмою, щоб потім вступити до вищого навчального закладу. Ця система однаково незадовільна для талановитих дітей, яким дуже легко, і для не таких сильних дітей, яким дуже важко. Стандартна освіта не може виховати людей, здатних прийняти на себе відповідальність за розвиток суспільства в ХХІ столітті.

Саме через недосконалість освітньої системи я надаю таке значення ранньому розвитку. При пра-

вильному вихованні в ранньому віці дитина і в школі вчиться краще. Вона легше переживає систему «здобування оцінок» в школі. Якщо було посіяні добре насіння в найбільш критичний період раннього розвитку, дитина виросте досить сильною, щоб протистояти будь-яким труднощам.

Більш того, я не вірю, що існуюча система освіти залишиться вічно. Я впевнений, що батьки досягнуть необхідних змін. Таким чином в їхніх руках знаходиться доля суспільства і майбутніх поколінь.

***Раннє виховання не вимагає
ні додаткового часу, ні грошей***

Батьки часто заперечують мені: «У мене немає ні грошей, ні часу стільки займатися своєю дитиною. Ваші ідеї для тих, у кого все це є». Виховання дитини – це зовсім не питання часу і грошей.

Звичайно, є чимало батьків, які водять дитину на уроки музики або іноземних мов виключно з престижних міркувань. Не дивно тому, що багато хто ставиться до раннього розвитку, як до заняття для багатих. Але це тільки зовнішнє враження. Дійсно, менш забезпеченим батькам не просто знайти час і гроші для таких занять з дітьми, але уроки музики або мови – це не єдиний спосіб

розвинути задатки вашої дитини. Люблячі батьки знайдуть й інші можливості навчання. Якби час і гроші грали настільки велику роль, як багато хто вважає, то чим тоді можна пояснити той факт, що в багатьох сім'ях часто виростають телепні, а в бідних – талановиті діти. Значить, справа тут не тільки в грошах, а головним чином у батьківській любові і стараннях.

Без перспектив на майбутнє неможливе правильне виховання

У сучасній системі освіти в Японії всі молоді люди, які закінчили школу, можуть вступати до вищого навчального закладу незалежно від походження, соціального статусу чи майнового стану. Це саме по собі прекрасно, але ця система породила одне зло – вища освіта стала сприйматися як самоціль і явно переоцінюватися.

Вважається, що не можна зробити хорошу кар'єру без вищої освіти, тому всі вчаться. Диплом хорошого університету гарантує роботу в престижній компанії. Всі йдуть по одній і тій же дорозі, складаючи іспити за іспитами, починаючи з початкової школи. Тому раннє виховання сприймається батьками як перша сходинка на довгому

шляху, орієнтованому на нескінченні іспити.

Наскільки довго протримаються сьогоднішні цінності в нашому мінливому світі? Те, що є цінним сьогодні, може не мати ніякої цінності завтра, а тим паче – через двадцять–тридцять років, коли сьогоднішня дитина перетвориться на дорослого. Ваша дитина виросте некорисною людиною, якщо ви будете її виховувати, виходячи з цінностей сьогоднішнього дня.

Немає нічого важливішого за виховання дітей

«Я настільки зайнята з дитиною, що у мене немає часу на її освіту. Теорії теоріями, але де взяти час на їх втілення». Матері часто реагують на мої поради таким чином. Я переконаний, що не слід відокремлювати догляд за дитиною від її виховання. Адже це одне і те ж. Ваше ставлення до неї вже чинить на неї вплив. Деякі матері вважають, що повинні працювати заради дитини, інші вважають, що головне нагодувати її. Найкраще виховання для дитини – це материнська любов. Найголовніше заняття для батьків – це виховання дітей. Якщо вони з цим не згодні, навіщо ж вони обзавелися дітьми?

Перш ніж виховувати дітей, треба спочатку виховати батьків

Виховання дитини починається з виховання батьків. Завдання цієї книги якраз в цьому і полягає. Я сподіваюся, батьки, які читають цю книгу, не образяться на мене за це.

Не слід передоручати виховання дитини іншій особі, особливо поки вона маленька. Тільки батьки, і особливо матері, можуть зробити це успішно. Для цього їм треба весь час вчитися і думати. Батьки повинні самі вибрати метод виховання, який здається їм найбільш переконливим. Я не маю на увазі, що їм слід відвідувати навчальні заклади. Самоосвіти цілком достатньо. Ті, хто готують себе вчителями, не тільки глибоко вивчають предмет, який вони збираються викладати, але також дитячу психологію, вікову педагогіку.

Так само і мати, яка є першим і головним учителем своєї дитини, повинна освоїти основи педагогіки, щоб виховувати дитину зі знанням справи.

Вчіться у своєї дитини

Одна з пасток в яку часто потрапляють матері – це самовпевненість. Воліючи зробити якнайкраще,

мати може непомітно стати диктатором, весь час нав'язуючи дитині свою волю. Ця тенденція посилюється від того, що мати веде відокремлений спосіб життя в період догляду за малюком. Мати не повинна відчувати, що вона одна відповідає за дитину, що все навантаження по догляду за немовлям лежить тільки на ній. І не тільки чоловік повинен допомагати їй, якщо можливо, а й дідусі і бабусі, щоб вона могла брати участь в житті і за порогом будинку. Але головне – це весь час вчитися у своєї дитини, щоб не впасти в звичку ставитися до неї зверхньо, виходячи зі своїх власних понять і своїх власних потреб.

«Всі ми родом з дитинства». Я б навіть сказав, що «дитина – вчитель дорослого». Це стосується не тільки дитинства, але і всього життя.

Кожному дорослому є чому повчитися у дитини. З давніх часів людина прагнула пізнати саму себе. Цьому були присвячені такі науки, як біологія, медицина, психологія. Я не вважаю, що батьки повинні відвідувати курси з біології чи філософії, але їм зупинятися на досягнутому теж не слід, щоб не втратити об'єктивність при оцінці своєї власної поведінки. Також важливо об'єктивно оцінювати поведінку і почуття своєї дитини. При такому підході мати буде постійно робити від-

криття, які допоможуть їй у вихованні.

Мати може допомогти своїй дитині швидше, ніж батько

Історія знає чимало геніїв, які зробили гігантський внесок в розвиток людства, але в особистому житті вони, як правило, були нещасні, оскільки були емоційно неврівноваженими і фізично слабкими.

Люди не народжуються ні геніями, ні невдахами. Біографії великих людей часто показують, що їх особиста невлаштованість сягає корінням в дитинство. Наприклад, часто їхні батьки, і особливо це стосується чоловіків, були занадто старанними вихователями. Звичайно, саме по собі це добре, більш того, тільки завдяки своїм батькам їхні таланти розвинулися так блискуче. Однак, такі батьки, економлячи час для корисних занять, не дозволяли своїм дітям грати з однолітками, позбавляючи їх спілкування і фізичних тренувань. Яким б талановитими не були ці люди, але в особистому житті вони бували нещасливі через неправильне виховання.

Візьмемо, наприклад, французького філософа Блеза Паскаля, автора знаменитих «Думок». Його виховував батько у великій строгості. Батько Паскаля покладав великі надії на сина. Він зали-

шив державну службу, щоб повністю присвятити себе його вихованню. Він вчив його географії, історії, філософії, мовам і математиці, не змушував зубрити, а розвивав його розум обережно і послідовно. Паскаль став знаменитим математиком, фізиком і релігійним філософом. Багато хто пам'ятає його знаменитий вислів: «Людина – це просто слабка тростинка, але тростинка мисляча». Але мало хто знає про його зізнання, що у нього не було ні одного щасливого дня за все життя. Блез Паскаль прожив лише 39 років. Його мати померла, коли йому було три роки, і він фактично не знав материнської ласки. Позбавлений товариства однолітків, він спілкувався тільки зі своїм батьком і жив у постійній строгості. Звичайно, це не могло не позначитися на його здоров'ї і психіці.

Батько може виростити з дитини генія, але тільки мати виростить з неї хорошу людину, в якій органічно поєднані душевні і фізичні здібності. Ось чому материнське виховання настільки важливе в ранньому віці.

Не мучте волю малюка

Виховання часто асоціюється зі знуцанням над особистістю, з ігноруванням бажань дитини. Зви-

чайно, малюк ще не може висловити свої бажання, але мати повинна вміти їх розпізнавати. У цьому полягає одне з її головних завдань. Змушуючи його робити щось проти волі, ви підриваєте його віру в себе. Ймовірно, від того, що освіта передбачає передачу знань від учителя до учня, кожен, хто опиняється в ролі вчителя або вихователя, мимоволі стає тим, хто дає. Особисто я вважаю, що в цьому сенсі краще навчання знаходиться якраз за межами того, що ми називаємо освітою. Наприклад, жоден з батьків не вважає, що він навчає дитину рідної мови. Проте, спілкування з батьками спонукає дитину вчитися говорити, хоча це і не називається освітою.

Материнська мова, почуття і вчинки завжди передаються дитині, впливаючи на становлення її характеру і здібностей. Іншими словами, їхнє спілкування вже саме по собі «освіта». Навчання дитини різним навичкам – це тільки одна сторона освіти.

Коли у дитини виникає бажання щось зробити без будь-якого примусу, це і є ідеальний спосіб навчання. Таким чином, ранній розвиток дитини залежить від вдумливості і уваги матері і тих, хто її оточує. Автор книги «Великі світу цього» німецький хімік Оствальд вважає, що таланти виховуються книгами і заохоченням. Батьки великих людей не нав'язува-

ли їм книги – вони оточували їх ними з дитинства. Їм ніколи не говорили: «Я хочу, щоб ти став великою людиною». Їм говорили інакше: «Я не сумніваюся, що ти можеш стати великою людиною».

Не завершуйте виховання своєї дитини

Тільки в одній Японії народжується понад два мільйони дітей щороку. У старі часи в сім'ях зазвичай бувало по п'ять–шість дітей відповідно до заповіді: «Плодіться і розмножуйтеся». Зараз середньостатистична сім'я має зазвичай двох дітей. Іншими словами, більшість з цих двох мільйонів дітей були заздалегідь заплановані. Цим дітям дуже пощастило – вони бажані діти. Однак чи вони отримують належний догляд і освіту? Боюсь, що ні. Хоча батьки і планують заздалегідь народження дитини, проте, коли вона з'являється на світ, вони часто полишають їх самих. Можна не сумніватися, що в перші три роки життя вихованню дитини необхідно приділяти особливу увагу.

Сьогодні багато матерів переривають вагітність без особливо серйозних причин. Аборт – це зло, знищення живого насіння життя. Суспільство засуджує аборт, але не засуджує батьків, які не зай-

маються вихованням своєї дитини, давши їй лише життя. З моєї точки зору, це гірше зло, ніж аборт, і йому немає виправдання.

Після війни в Японії, як і в інших країнах, життя було дуже важкою боротьбою за виживання. Тому багато дітей росли без належного догляду. Але в сьогоднішніх умовах ніщо не може виправдати неувагу до дітей.

Діти – це не власність батьків

Рано чи пізно дитина досягає віку, коли вона може відповісти на батьківські докори: «Я тебе не просив мене народжувати. Нічого тепер сваритися». І вона матиме рацію. Дійсно, дитя з'являється на світ лише завдяки своїм батькам, і вони повністю відповідають за нього, поки воно не виросте і не здобуде незалежність.

Дивно, що багато батьків довго не розлучаються з ілюзією, що, поки дитина перебуває під їхньою опікою, вони можуть робити з нею все, що їм заманеться. Вони можуть сказати: «Я хочу зробити з нього інженера» або «Хочу щоб він став музикантом», ніби замовляють костюм у кравця.

Коли мами запитують доктора Сузукі: «Чи вийде щось з моєї дитини?», він зазвичай відповідає:

«Нічого». Але побачивши розчарування матері, додає: «Він стане не чимось, а прекрасною людиною».

Це ставлення як власності по відношенню до своєї дитини дуже поширене. Воно є причиною того, що воля самої дитини ігнорується. Якщо дитина засвоїть таке ставлення до себе, перш ніж розвинується її власна воля, вона може потім все життя сумніватися в своїх силах. Замість того, щоб планувати майбутнє своєї дитини, краще уважніше придивіться до неї. Обов'язок батьків – надавати своїй дитині максимально широкий вибір, щоб вона сама прийняла рішення, ким вона хоче стати. Не батьки, а сама дитина – господар свого майбутнього.

Невпевненість матері шкодить дитині

Вже понад 20 років в Японії діє нова демократична система виховання, прийнята після війни. Вона дозволила багатьом людям потрапити в ті області, які раніше були закриті для них. Але в цій системі вже починають з'являтися недоліки. Ніколи раніше на ранній розвиток не дивилися як на сходинку на шляху до вищої освіти, хоча ще недавно батьки не дуже звертали увагу на те, де саме їхні діти здобудуть освіту.

На жаль, чим більше батьки турбуються питаннями виховання, тим більше вони схильні до різних впливів. Вони починають кидатися від одного нововведення до іншого. Коли була відкинута стара система виховання, ці батьки вирішили, що усе в ній було погано. Вони дозволили своїм дітям робити все, що їм заманеться, вони усунули бабусь від участі у вихованні дитини.

Я не сумніваюся, що, якщо демократичне виховання розкритикують і почнуть пропагувати більш спартанське виховання, батьки знову закличуть бабусь і дідусів до виховання дітей. Такі матері слідуєть моді в вихованні так само, як в манері одягатися. Звичайно, чому б не спробувати метод виховання, який здається вам корисним. Але якщо мати не володіє незалежністю суджень, як же вона може бути хорошим вихователем? І спартанське, і вільне виховання гарні в різних умовах і в різному віці.

Матері повинні більше покладатися на себе і бути більш послідовними у виборі системи виховання. Метання від однієї крайності до іншої може завдати шкоди дитині. Впевненість в собі, твердість характеру дуже важливі для виховання дитини. Однак, якщо мати знаходиться під впливом помилкової теорії, стоїть на своєму і не поступається, це теж

шкідливо для дитини. Також нічого гарного не вийде, якщо вона ставиться до виховання безтурботно і несерйозно. Виховання дитини – найголовніша робота для матері, і в ній не може бути легких шляхів. Матері повинні виробити свій власний підхід до виховання, вільний від модних течій, штампів та полегшених методів.

Марнославство матері прищеплює помилкові поняття дитині

«Моя дитина дуже талановита. Я буду вчити її музиці», «Сусідський хлопчик вчиться грати на скрипці, і мій теж буде».

Так підходять до виховання матері, якими рухає тільки марнославство. Крім того, раннє виховання завжди розглядалося як привілей еліти або геніїв. Дійсно, діти, чиї батьки-сноби змушували займатися музикою, часто бувають нещирі і неприродні, ніби матері прищепили їм помилкові поняття про престиж і суперництво. Уроки музики, покликані розвивати дитину, стають для неї джерелом душевних мук.

Уроки музики – це не самоціль, а засіб для досягнення певної мети. Ви повинні ясно бачити, що отримує дитина від цих уроків, і які її здібності розвиваються завдяки їм. Самі по собі уроки музики не мають ніякої ціни.

У класі доктора Сузукі завжди є діти, які грають краще за інших. Бажання матері, щоб її дитина була кращою за всіх, неможливо задовольнити – або вона повинна позбутися непотрібного марнославства, або перестати водити дитину на уроки.

Зрозуміло, можна пишатися вмінням грати на скрипці. Це позитивно впливає на загальний розвиток дитини. Мій син отримав впевненість в своїх силах завдяки урокам гри на скрипці, а потім вже досяг успіхів в інших областях.

Щоб виховати дитину, спочатку потрібно виховати себе

Коли батьки скаржаться на непослух дитини, я вважаю, що вони в цьому самі винні.

Доктор Сузукі розповідав мені про одну маму, у якої були дуже погані відносини з дитиною, і вона, бувало, вигукувала в повному розпачі: «За що бог послав мені цю жахливу дитину?» На це доктор Сузукі сказав їй одного разу: «Це все через те, що ви його постійно лаєте. Він у вас постійно на сторожі. Ваш малюк буде вас краще слухатися і поважати, якщо час від часу ви теж будете визнавати свої помилки». Деякий час по тому ця мама прийшла до доктора Сузукі дуже задоволена і розповіла, проявивши смирення, вона налагодила

свої стосунки з синочком.

Сумлінні мами часто скаржаться, що їх вимогливість натикається на невдоволення. «Тобі легко говорити, тобі самій не потрібно це робити». І діти мають рацію? Наказування – не найкращий спосіб виховання. Якщо дітям доводиться напружувати всі сили, в той час як дорослі роблять десяту частину або навіть половину того, що вони могли б зробити як батьки, то нічого доброго з цього не вийде. Батьки повинні знайти спосіб показати дитині, що вони теж намагаються, наприклад, роблять щось разом.

Накази типу: «Зроби це!», «Вивчи це!», в той час як сам батько сидить в кріслі з газетою – це метод ледачої людини. Виховувати дитину – це значить весь час виховувати і самого себе.

Нехай ваша дитина буде кращою за вас

«Учень перевершив учителя» – це повинно бути основною метою виховання.

Я вже не раз говорив, що таланти не народжуються, а виховуються. Навіть якщо прийняти за аксіому, що здібності людини на 100% вроджені, то це означає, що дитина повинна досягти хоча б рівня своїх батьків. Якщо вам не вдалося виховати свою дитину так, щоб вона перевершила вас хоч

трохи, значить, ви були ледачими батьками.

У нашій Школі Талантів ми давали дітям прослухати одну платівку багато разів. На платівці була та скрипкова п'єса, яку вони розучували. Потім я попросив їх зіграти її краще, ніж те, що вони чули на записі, і вони дуже старалися. Зрештою багатьом це вдавалося, що не дивно, так як на платівці була записана п'єса в моєму виконанні.

Взагалі, основна ідея нашої Школи Талантів – вчити дітей так, щоб вони перевершили вчителів. Кращих ми називаємо «студентами», а інших – «учнями студентів». Якби учні не в змозі були досягати рівня вчителів, і потім самі вчити інших, то таким чином суспільство просто деградувало б.

Учень повинен перевершувати вчителя – інакше прогрес буде неможливий. Зрозуміло, всі батьки хочуть, щоб дитина пішла далі за них. Навіть якщо здатності батьків невеликі, їхні діти можуть досягти успіху в науках.

XXI століття будуть будувати ті, хто довіряє іншим

У сьогоденному світі перше, що кидається в очі, це дефіцит довіри між людьми, що викликає хаос в суспільстві, насильство, екологічні проблеми. Ніякі багатства і зручності життя не принесуть

нам миру і щастя, якщо не буде довіри між людьми.

Кожен школяр в Японії знає, що людям слід довіряти і не створювати зайвих труднощів для інших. Однак розуміти – це одне, а втілювати прекрасні принципи в життя – зовсім інше. Ця суперечність, на жаль, дуже властива людській природі. Дитина не навчиться довіряти людям, якщо засвоїть цей принцип лише в теорії. Тільки в реальному житті вона навчиться довіряти людям. Якщо принцип довіри до людей увібрані дитиною з молоком матері, дитина виросте особистістю, здатною прийняти на себе відповідальність за майбутнє суспільства.

Навіть якщо дитина розумніша за інших, але не довіряє людям, вона не зуміє досягти в житті багато.

Сучасна система освіти надає занадто багато значення іспитам і оцінкам, але ігнорує і ніяк не заохочує довіру до людей. Тому тим більш важливо, щоб ця якість виховувалася в ранньому віці. Це головне завдання дошкільного виховання.

Сьогоднішні діти покінчать з війнами і расовими забобонами

Вихваляючи наш високий рівень цивілізації, ми забуваємо про війни, расові забобони і національні

розбіжності. Все це існує, незважаючи на такі організації, як ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ тощо. До тих пір, поки ми не виховаємо в собі взаємну довіру і терпимість, ми не досягнемо миру між народами. Ненависть, що передається з покоління в покоління, ворожість і агресивність, антагонізм і підозрілість стали майже біологічними характеристиками. Увібравши в себе ці почуття в дитинстві, вже важко від них звільниться.

Ми, дорослі, не повинні прищеплювати нашим дітям ці забобони. Малюки ще не заражені расовою ненавистю. Якщо в дитинстві білі і чорні діти гратимуть разом на рівних, вони виростуть з відчуттям, що відмінності людей за кольором шкіри так само природні, як несхожість їх в зовнішності і зрості. Якщо вони все ж засвоять расові забобони, то тільки завдяки підказці дорослих. Ті, хто щиро хочуть покінчити з війнами, повинні дбати не тільки про політичну ситуацію в світі сьогодні, а й про виховання маленьких дітей, чого б це не вимагало. Саме сьогоднішні діти створять завтрашнє суспільство.

Мир у всьому світі вже не залежить від нас, сьогоднішніх дорослих, він залежить від покоління, яке сьогодні ще в пелюшках.

Я не перебільшую ролі раннього виховання, не

знаю, чи матимуть мої слова якийсь ефект. Можливо, багато що викличе критику, навіть мої основні положення, методи виховання і те, як я розумію роль матері. Але все-таки я сподіваюся, що моя книга змусить людей щось змінити в світі, приверне інтерес до проблеми раннього розвитку дитини, особливо до 3-х річного віку. Я вірю, що моя книга – перший крок на шляху до цієї мети.

Зміст

Вступ до англomовного видання	3
Передмова	8
Частина 1. Потенційні можливості дитини	11
1. Важливий період	12
2. Що може маленька дитина	21
Частина 2. Вплив раннього досвіду	38
Частина 3. Що корисно малюку	53
Частина 4. Принципи виховання	78
1. Стимулювання і прагнення до порядку	79
2. Виховання характеру в дитинстві	96
3. Творчість та навички	108
Частина 5. Чого слід уникати. Погляд у майбутнє	129